

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІМЕНІ ПРОФЕСОРА К. Ф. ШУЛЬЖУКА

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

**ПАРАМЕТРИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ
РЕЧЕНЬ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ С. ТАЛАН)**

Виконала студентка VI курсу групи У-61
спеціальності 014 «Середня освіта
(Українська мова і література)»
Бохонко Віта Вікторівна

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент
Щербачук Наталія Петрівна

Рецензент – канд. філол. наук, доцент
Степанова Ольга Іванівна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ	7
1.1. Історія дослідження та сучасний етап розвитку вчення про <i>речення</i>	7
1.2. Функційні особливості складнопідрядних речень в українській мові...	13
1.3. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.....	16
1.4. Особливості будови складнопідрядних речень розчленованої структури.....	27
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ У МОВІ РОМАНІВ СВІТЛАНИ ТАЛАН.....	32
2.1. Загальні відомості про творчі доробки Світлани Талан.....	32
2.2. Специфіка функціонування складнопідрядних речень розчленованої структури в аналізованих творах С. Талан.....	34
2.3. Складнопідрядні речення розчленованої структури в романі «Спокута» С. Талан.....	37
2.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури в романі «Коли ти поруч» С. Талан.....	44
Висновки до розділу 2.....	51
РОЗДІЛ 3. СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ПРАГМАТИЧНІ ІНТЕНЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ В РОМАНАХ С.ТАЛАН.....	52
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

XX століття характеризується конструктивними дослідженнями мовознавчого характеру, розвитком літератури і процесу мисленнєвої діяльності, що впливало на розвиток мовленнєвих структур, якими сьогодні оперують мовці.

Мова творів українських письменників – це важливе джерело вивчення історії української літературної мови, а також матеріал для того, щоб з'ясувати особливості її функціонування на певному етапі розвитку. Українська література розвивається та удосконалюється і з кожним роком поповнюється доробками нових авторів. Це дає можливість мовознавцям відкривати нові межі для аналізу лексичних, синтаксичних та граматичних структур у творах сучасних українських письменників, аналізувати їх художньо-синтаксичні особливості, визначати індивідуальний стиль та порівнювати мову текстів різних авторів між собою.

Актуальність теми дослідження. З-поміж синтаксичних одиниць речення займає одне з центральних місць, тому дослідження його номінування і розвитку є одним із найважливіших завдань українського мовознавства. Завдяки реченням ми формуємо і висловлюємо думку, саме в реченні реалізуються основні функції мови (комунікативна і пізнавальна), виявляються структурно-семантичні особливості синтаксичних одиниць.

Актуальністю нашого дослідження є потреба в систематизації поглядів учених щодо синтаксичних структур у творах сучасних українських письменників, в ґрунтовному аналізі структурних семантичних особливостей, зокрема складних речень. Тому з'являється необхідність з'ясування вкладу письменника в розвиток, формування та вдосконалення синтаксичної структури літературної мови. Дослідники звертають увагу не лише на структурні, семантичні та комунікативні особливості складнопідрядних речень, а особливого значення надають вивченню їх

текстотвірного потенціалу. Звичайно, що саме в художньому тексті й виявляються виражальні можливості та функції складнопідрядних речень, які беруть безпосередню участь в його формуванні та оформленні композиції. У контекстуальному оточенні маємо змогу глибше й ширше дослідити особливості таких синтаксичних структур саме в романах сучасної української письменниці Світлани Талан.

Мета роботи – проаналізувати структурно-семантичні, прагматичні особливості складнопідрядних речень розчленованої структури та їх роль у мові творів Світлани Талан, встановити частотну характеристику цих одиниць.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати еволюцію поглядів на проблеми класифікації цих речень у мовознавстві та стан вивчення цього питання на сучасному етапі;
- виявити та систематизувати складнопідрядні речення розчленованої будови у творах Світлани Талан;
- створити картотеку ілюстративного матеріалу;
- розглянути й охарактеризувати структурно-семантичну специфіку та прагматичний потенціал, стилістичні особливості складнопідрядних речень розчленованої будови;
- визначити індивідуально-авторську своєрідність використання складнопідрядних речень в аналізованих творах;
- залучивши фактичний матеріал, з’ясувати частоту вживання системи складнопідрядних речень розчленованої будови в доробку авторки.

Об’єктом пропонованої роботи є складнопідрядні речення розчленованої структури, використані Світланою Талан у її романах «Коли ти поруч» та «Спокута».

Предмет аналізу становить формально-синтаксична структура, семантичні особливості та прагматика складнопідрядних речень

розчленованої структури у творах сучасної української письменниці Світлани Талан.

Джерелом фактичного матеріалу слугувала картотека фактичного матеріалу, укладена шляхом суцільної вибірки з романів «Коли ти поруч» та «Спокута» Світлани Талан. Ілюстративний матеріал подано в мінімальному контексті, що дозволяє об'єктивно розкрити структурні властивості складнопідрядних речень. Кількість джерельної бази становить близько 455 одиниць.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та поставлені в магістерській роботі завдання зумовили використання різних методів. Для встановлення структурно-семантичних особливостей складнопідрядних речень розчленованої будови на матеріалі доробку обраного автора використано *метод аналізу мовознавчої літератури, описовий* (для інтерпретації напрацьованого матеріалу), *зіставний* методи (для виявлення відмінностей у функціонуванні складнопідрядних речень з підрядними детермінантними частинами у двох романах С. Талан), а також методика *компонентного аналізу*, який є складовою *структурного методу* (для дослідження системних зв'язків між частинами складних конструкцій), і кількісних підрахунків. Наукове дослідження здійснювалося на основі відомих положень про зв'язок мови і мовлення, мови і мислення, співвідношення змісту й форми мовних одиниць.

Наукова новизна роботи визначається предметом та об'єктом дослідження і полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на фактичному матеріалі здійснено комплексний аналіз складнопідрядних речень розчленованої структури, дібраних із романів Світлани Талан. Детально досліджено структурно-семантичні особливості цих синтаксичних одиниць, їх прагматичний потенціал; з'ясовується частота їх вживання та особливості індивідуального стилю письменниці.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати, а також зібраний матеріал можуть бути використані для подальшого вивчення деяких теоретичних проблем традиційного та сучасного синтаксису. Положення, викладені в роботі, знайдуть застосування при написанні навчально-методичних посібників, методичних розробок із синтаксису української мови, курсових, магістерських робіт, при підготовці спецкурсів та спецсемініарів із синтаксису складнопідрядного речення, у процесі вивчення української мови в старшій ланці школи, методичних розробок із синтаксису української мови.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні теоретичні положення, а також практичні результати дослідження виголошувалися на: III Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України Каленика Федоровича Шульжука) (21 травня 2020 року, Рівне); на звітній конференції професорсько-викладацького складу РДГУ (квітень 2020 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення магістерського дослідження викладено в 1 публікації: «Параметри складнопідрядних речень розчленованої структури (на матеріалі творів С. Талан)».

Структура та обсяг праці зумовлена метою та завданнями аналізу. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів мовознавчого спрямування, висновків, списку використаної літератури (99 позицій). Повний (загальний) обсяг роботи – 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1. Історія дослідження та сучасний етап розвитку вчення про речення

У 30-х роках ХХ ст. празький мовознавець І. Ріс навів майже 200 визначень поняття *речення*, хоча на сьогодні їх на багато більше. З розвитком мовознавства удосконалювались і трактування дослідників про поняття речення, різні погляди на статуси синтаксичних одиниць. Спочатку в шкільному синтаксисі панувало лише логістичне визначення речення, але згодом мовознавці почали підкреслювати, що «речення – це не лише факт думки, а й мови, воно може виражати не лише судження, а й питання, передавати почуття та емоції, спонукати до дії» (В. О. Богородицький). До 40–50-х років ХХ ст. речення ототожнювали то з судженням, то зі словосполученням, то з психологічною комунікацією [69, с. 69].

Одним із перших проти таких ототожнень виступив В. В. Виноградов та зазначив, що незважаючи на взаємозв'язок граматичних і логічних категорій речення, вони мають різні риси. По-перше, він наголосив на здатності речення виражати питання чи спонукання, по-друге, він вказав на те, що в реченні є повідомлення про дійсність і ставлення до неї того, хто висловлюється. По-третє, В. В. Виноградов зазначає, що граматичне оформлення речення відбувається за законами певної мови, підкреслюючи тим самим його національний характер і, по-четверте, мовознавець розмежовує поняття мова і мовлення, оскільки речення є одиницею мовлення, але граматично оформлене за законами даної мови. На думку дослідника, відповідно до цих тверджень, «речення – це граматично оформлена за законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним

засобом формування, вираження і повідомлення думки. У реченні виражається не тільки повідомлення про дійсність, а й ставлення до неї мовця. Мова як знаряддя спілкування й обміну думками між усіма членами суспільства користується реченням як головною формою спілкування» [12, с. 128]. Це визначення є вагомим кроком уперед, у порівнянні з попередніми визначеннями.

Речення як основну синтаксичну комунікативну одиницю розглядають у трьох напрямках: психологічному, логічному та формально-граматичному. Представники психологічного напрямку загалом зосереджували увагу на психологічній основі мовлення. Так, О. Шахматов вважає, що речення – це «словесне, втілене в граматичне ціле, вираження психологічної комунікації». Представники ж логічного напрямку ототожнювали судження і речення, змішували логічні і граматичні категорії, зіставляли зміст і форму. Наприклад: «Судження, виражене словами, є речення» [9]. Щодо формально-граматичного напрямку, то його представники часто не брали до уваги значення граматичних категорій, а обмежувалися вивченням граматичних форм слів і словосполучень, через що мова відривалася від мислення, а форма від змісту. Відповідно, О. Пешковський визначав речення як словосполучення, що має присудок або складається з самого присудка.

У мовознавстві існує багато інших досліджень речення як синтаксичної одиниці, тому мовознавці по-різному трактують визначення поняття *речення*, встановлення статусу деяких типів конструкцій. Зокрема, В. Виноградов тлумачить речення як «інтонаційно і граматично оформлену найменшу комунікативну одиницю, що служить головним засобом формування, вираження думки, вольових почуттів і емоцій» [12, с. 43]. На думку І. Р. Вихованця, яку він висловив у «Граматичі української мови», речення є основною синтаксичною одиницею і найбільшою одиницею умовної системи, даючи таке визначення: «Речення – предикативна синтаксична одиниця, а отже, основна синтаксична одиниця-конструкція, що протиставляється в

синтаксичній системі мінімальній синтаксичній одиниці і словосполученню за формою і функціями, являючи собою граматично організоване поєднання слів (або слово) та маючи певну смислову й інтонаційну завершеність» [14]. І. Слинько тлумачить речення як «висловлення, яке називає одну окрему ситуацію і повідомляє про неї, має граматичне значення предикативності і форму у вигляді граматичних чи семантичних моделей, їх парадигм та комунікативних варіантів з особливою інтонацією» [69, с. 74]. К. Шульжук пише, що «речення – це мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки» [95, с. 45]. О. Мельничук визначає речення як «основну знакову одиницю мовлення, яка формується з мовних знаків нижчого порядку (лексичних, фразеологічних і синтаксичних) і відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування» [51].

Таким чином, немає єдиного загального визначеного трактування поняття *речення*. Воно характеризується як і з комунікативних, такі з логіко-граматичних та семантичних позицій. Однак більшість мовознавців все ж визначили основні риси речення, з-поміж яких є:

- 1) речення відтворює окрему ситуацію;
- 2) семантика речення залежить не тільки від його мовної будови, а й від елемента об'єктивної дійсності;
- 3) граматичне значення речення – це його предикативність;
- 4) речення за допомогою різних комунікативних засобів (ускладненнями сурядними рядами, поширеннями необов'язковими членами, інтонацією, фразовим наголосом) стає повністю комунікативною одиницею.

Речення як синтаксична одиниця, принципи його класифікацій. У порівнянні з іншими синтаксичними одиницями, реченню властива більша формальна і значеннєва розгалуженість. Ці одиниці-конструкції

класифікують за метою висловлювання думки, емоційним забарвленням, структурою.

За метою висловлювання речення поділяються на розповідні, питальні та спонукальні.

Розповідними називаються речення, що містять повідомлення про різні явища, події, факти, предмети, їх ознаки. Розповідні речення – це найпоширеніший тип речень у різних стилях мови, вони можуть бути різними за своїм змістом і структурою [90].

Питальними називаються речення, де міститься питання, яке спонукає співбесідника відповісти, наприклад: *Де найбільше тобі подобається відпочивати?* Залежно від характеру запитання питальні речення поділяються на підгрупи: власне питальні, де обов'язково передбачається відповідь; питальні речення, які передбачають тільки ствердження чи заперечення того, що в них висловлюється; риторичні речення, в яких міститься твердження й не вимагаються відповідь; питально-спонукальні речення, які містять у собі спонукання до дії, що виражене через запитання [90].

Щодо встановлення суті спонукальних речень, то це такі синтаксичні конструкції, в яких через вираження наказу, вимоги, заклику, побажання, поради, дозволу, заборони, спонукання до дії, реалізуються різні волевиявлення учасників ситуації.

До засобів вираження спонукання належать:

- наказовий спосіб дієслова: *Стоїть на узліссі ялинка моя – не зрубайте її!* (Д. Павличко);
- неозначена форма дієслова: *Стояти струнко!* (О. Довженко);
- форми умовного способу, що набули значення спонукання: *Сходити б нам до річки;*
- вигуки, що виражають волевиявлення: *Годі! Геть!*

Розповідні, питальні й спонукальні речення можуть мати різний ступінь емоційного забарвлення, деякі з них вимовляються зі звичайною інтонацією й належать до емоційно нейтральних, а деякі – з підсиленою, більш напруженою й називаються окличними.

За структурою речення поділяються на прості й складні. Прості речення складаються з однієї граматичної основи, що виражена або сполученням підмета й присудка або лише одним головним членом: *Чорну душу милом не відмиєш* (Н. тв.). У складному реченні наявні дві й більше граматичні основи: *Слово, в бою огрубіле, у тому краю забрини, де вишні в убранні білім мене виглядають з війни* (О. Гончар).

Прості речення можуть бути односкладними і двоскладними, повними й неповними, поширеними й непоширеними, ускладненими й неускладненими [90].

Односкладне речення має лише один головний член, що співвідноситься з підметом чи присудком двоскладного речення: *Чесне діло роби сміло* (Н. тв.). Двоскладним називається речення, в якому є два головних члени – підмет і присудок: *Душа горить в смертельному вогні* (В. Стус).

Повним називається речення, у структурі якого є всі необхідні члени речення для реалізації змісту ситуації: *Біля друга і в біді серце відпочине* (Д. Павличко), тоді як в неповному один або кілька членів речення представлено імпліцитно, однак їх легко встановити з контексту: *Коло бабусиної хати ростуть вишні, біля хвіртки – кучерявий бузок, а від вулиці – явори* (Б. Харчук).

Поширеними називаються конструкції, у структурі яких, крім головних, є ще другорядні члени речення, на відміну від непоширених, що складаються тільки з головних членів – підмета й присудка (односкладні – з одного головного члена): *Минає час*.

Ускладненими називаються структури, які у своїй будові мають звертання, відокремлені члени, однорідні члени речення, вставні слова (словосполучення й речення): *В моє серце задивились твої очі синім ранком, синім квітом, синім сумом* (Б. Олійник); *Ти мене, кохана, проведеш до поля, я піду - і, може, більше не прийду* (М. Рильський).

Першоелемент речення – словоформа або нечленоване словосполучення з відповідним функційним значенням. Повнозначне слово або нерозкладне словосполучення, яке у структурі речення виконує певну смислову та синтаксичну функцію, називається членом речення. Відомо, що сукупність членів речення утворює систему, співвідносну із системою частин мови. Так, для іменників характерною є функція підмета та додатка, дієслова переважно виконують роль присудка, прикметники – означення, прислівники – роль обставин. За важливістю виконуваної синтаксичної функції та характером відношень між собою члени речення можна об'єднати в три групи:

1) підмет і присудок – взаємопов'язані між собою синтаксичним зв'язком координації і є незалежними від інших членів речення (другорядні члени речення синтаксично залежать від підмета або присудка як домінуючих форм). Підмет і присудок можуть бути достатніми для утворення речення;

2) додаток і обставини – є залежними членами речення, переважно підпорядковуються дієслову-присудку. Можуть виступати елементами речення, необхідними для його структурної та семантичної завершеності;

3) означення – синтаксично пов'язане лише з іменником. Означення не входить у структурну схему речення.

Структура будь-якого речення співвідноситься з відповідним узагальненим зразком, що дістав у науковому обігу назву «структурна схема речення».

Структурна схема простого речення – це узагальнений зразок речення, що складається із мінімуму компонентів, необхідних для його створення. Отже, до складу структурної схеми простого речення входять реченнєвотвірні (конститутивні) компоненти [76, с. 193].

Структурна схема простого речення є своєрідним сплавом, синтезом формально-граматичного та семантико-синтаксичного структурування речення [76, с. 193].

Підмет і присудок є завжди структурно необхідними членами речення, з їх допомогою виражається предикативність – найважливіша граматична ознака комунікативної синтаксичної конструкції. У двоскладному реченні традиційно присутні підмет і присудок, а в односкладних – лише один із них.

У сучасному мовознавстві головні члени речення тлумачаться як рівноправні компоненти, що перебувають у взаємозв'язку і є структурною основою речення [95, с. 69].

Поділ членів речення на головні і другорядні визначається їх обов'язковістю/факультативністю. Так, головні члени речення є обов'язковими, а другорядні – факультативними. Але, якщо другорядні слова можуть реалізувати значення підмета чи присудка, то вони є обов'язковими:

1) прямий додаток, який реалізується при перехідних дієсловах, конкретизуючи їх значення (*Фари машини добре освічували нам **дорогу***),

2) непрямий безприйменниковий додаток у формі давального, родового, орудного відмінків (***Мені** не спалось; **Снігом** засипало все подвір'я*),

3) деякі обставини місця, що позначають у реченні середовище чи обстановку (***Скрізь** пахло весною*).

1.2. Функційні особливості складнопідрядних речень в українській мові

Структури складнопідрядних речень розчленованої будови лежать в основі нашого дослідження, тому детальніше зупинимося на встановленні ознак і властивостей складного речення.

У підручнику «Синтаксис української мови» К. Ф. Шульжук засвідчує, що складне речення в українському мовознавстві здавна кваліфікувалося як «сполука речень», «зложене поломеніє», «складчасте речення» [95, с. 207]. По-різному трактували поняття *складного речення* та визначали його специфіку й українські мовознавці В. Белошапкова, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Пospelов, І. Слинько та ін. Загалом розбіжності їх поглядів заключалися в невизначенні місця і статусу засобів зв'язку у складному реченні. Так, одні дослідники (С. Чорній) вважали сполучник формальним показником співвідношення між компонентами складного речення, а інші (М. Пospelов, В. Белошапкова) розрізняли поняття сполучникового і безсполучникового речення.

Сьогодні складним називають речення, що містить дві або більше предикативні частин, об'єднаних в одне ціле за змістом та інтонаційно. У функційному плані складне речення має багато спільного з простим реченням, але з погляду формальної побудови вони суттєво відрізняються, оскільки компонентами складного речення є відносно окремі речення, поєднані певним синтаксичним зв'язком, напр.: *Даринка залишила батьківську оселю, коли вийшла заміж*. Основна ознака, що відрізняє складне речення від простого, це – кількість предикативних частин в його межах. Конструкції, що складаються з двох предикативних одиниць називають біпредикативними, а речення, що в своєму складі мають не менше, як три предикативні одиниці – поліпредикативними [95].

Як відомо, частини складнопідрядних конструкцій є нерівноправними: підрядна частина є синтаксично залежною від головної і в ній завжди присутній показник її несамотійності – сполучник або сполучне слово. При визначенні головної і підрядної частини речення, саме структурні його

особливості є визначальними. У синтаксичному відношенні обидві частини бувають рівноцінними, і часто підрядна частина передає основний зміст складнопідрядного речення.

Підрядний зв'язок у таких конструкціях може бути прислівним або детермінантним. Різниця полягає в тому, що прислівний зв'язок є передбачуваним, але не обов'язковим (*Я бачу, як радіє мама*), а детермінантний – непередбачуваним, зумовлюється потребами комунікації (*Коли я бачу мамину посмішку, мене переповнює радість*).

І підрядний, і детермінантний зв'язок може бути кореляційним. Тоді в головній частині є вказівні слова (там, той, туди, тоді, так, щось, хтось, все, всюди, завжди та ін.).

Протиставлення сурядності і підрядності у складному реченні є визначальним. Відповідно до зв'язків між компонентами речення виникають складносурядні та складнопідрядні речення. Компоненти складносурядних речень виступають граматично рівноправними, тоді як частини складнопідрядних речень поділяються на головну і підрядну.

Найголовнішими засобами зв'язку між частинами складного речення є сполучники, сполучні слова, інтонація і порядок розміщення його частин. За допомогою сполучників і сполучних слів поєднуються частини складного речення і виражаються смислові відношення між ними. На відміну від сполучних слів, сполучники не виконують ніякої функції, крім поєднання підрядної частини з головною, вони не можуть бути питальними словами, не наголошуються, на них не може падати логічний наголос. Сполучники сурядності виражають зіставні, протиставні, розділові, єднальні та градаційні відношення і поєднують частини складносурядних речень, напр.: *Час ішов швидко, а вдома на неї чекав син*. Сполучники підрядності виражають умовні, часові, допустові, причинові, наслідкові та ін. відношення і поєднують частини складнопідрядних речень, напр.: *Дівча перетягло простирadlo в інше місце, встиглося на ньому перед бабусею, щоб нічого не пропустити*.

На відміну від сполучників, сполучні слова є повнозначними частинами мови, виконують синтаксичну роль у реченні: *Навколо мене лежала інша земля, що мусила ожити*. У функції сполучних слів можуть вживатися 1) відносні займенники в усіх відмінках з прийменниками і без прийменників (*хто, що, який, чий, котрий*); 2) займенникові прислівники (*як, де, куди, звідки, чому, коли та ін.*). Наприклад: *Катерина посміхнулась своїм спогадам, які понесли її в далеке минуле. У дверях, що вели до кімнати сина, клацнув замок*.

Інтонація у складному реченні поєднує предикативні частини, виражає різні семантичні відношення між ними, забезпечує їх єдність (так звана інтонація завершеності). Порядок розміщення частин у складному реченні, що складається з двох предикативних компонентів, може бути фіксованим або вільним (сталим або змінним). Фіксований порядок характерний для складних речень з підрядними наслідковими, напр.: *Стало холодно, тому ми розпалили камін*. Підрядне означальне може бути розташоване всередині головного або після нього, йому має передувати означуване слово: *Вона випасала курей, які щипали зелень під парканом*.

1.3. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень

Класифікація та опис складних речень є однією з найважливіших проблем у синтаксисі. За довгий період розвитку вітчизняної лінгвістичної науки, проблема типології складнопідрядного речення й досі остаточно не вирішена, що зумовлено постійним розвитком теорії граматики, а також складністю й розгалуженістю цих синтаксичних одиниць. Зокрема, новий поштовх для розвитку теорії складнопідрядних речень дало вчення про багатовимірність речення. Питання багатоаспектної організації речення розглядалось у працях багатьох мовознавців, зокрема В. В. Богданова, М. В. Мірченка, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, А. П. Загнітка та інших

зарубіжних і вітчизняних дослідників. У сучасному українському мовознавстві головним став функційний підхід, що передбачає виокремлення та дослідження в тісному взаємозв'язку трьох аспектів речення – формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного.

Першим розгорнуту класифікацію складнопідрядних речень у логічному і граматичному аспектах запропонував М. Греч і визначив три типи підрядних речень за граматичними ознаками: іменникові, прикметникові, обставинні [10, с. 176]. Одними із перших в українському мовознавстві основні логіко-граматичні класифікації складнопідрядних речень подали Я. Головацький, М. Лучкай, С. Смаль-Стоцький, І. Нечуй-Левицький та ін. [95, с. 249]. Згодом, власну класифікацію складнопідрядних речень представив І. Чередниченко та виділив та три головні типи підрядного зв'язку:

- 1) підрядність до окремих членів речення;
- 2) підрядність до всього речення;
- 3) взаємопідрядність.

При аналізі першого типу мовознавець виділяє: 1) присубстантивні підрядні, тобто ті, які пояснюють члени речення в головній частині, виражені іменниками; 2) приад'єктивні підрядні – ті, що пояснюють прикметники, дієприкметники; 3) придієслівні (пояснюють дієслово); 4) приадverbіальні (пояснюють прислівники); 5) призайменникові – ті, що стосуються займенникових членів головного речення [87].

І. Вихованець виокремлює прислівні складнопідрядні речення і поділяє їх на три типи:

- 1) *об'єктний*, що співвідноситься із простими елементарними реченнями;
- 2) *локативний*, співвідносний з простими елементарними реченнями з локативною (просторовою) валентністю предиката;

- 3) *атрибутивний (означальний)*, що співвідноситься із простими неелементарними реченнями з вторинними предикатними синтаксемами атрибутивного різновиду.

При цьому він виділяє з'ясувально-об'єктні, порівняльно-об'єктні, локативні та атрибутивні складнопідрядні прислівні речення. З-поміж прислівних складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу він виділяє симетричні структури (субстанційні, атрибутивні, адвербіальні), несиметричні (означальні).

З огляду на різноманіття підходів до аналізу складнопідрядних речень, неусталеність і дискусійність класифікацій у структурно-семантичному аспекті, К. Ф. Шульжук подає спрощений варіант структурно-семантичної класифікації. За характером синтаксичних засобів зв'язку частин складнопідрядного речення він виділяє три типи цих конструкцій:

1. *Сполучниковий тип*, де в реченнях головна роль належить підрядним сполучникам (семантичним і функційним), що містяться в підрядній частині, напр.: *Савка зробив таку міну, наче його в хаті не було* (М. Коцюбинський); *Думка така, що ми поїдемо від вас ненадовго* (І. Вирган). Деколи такі сполучники можуть розчленовуватись на дві частини; у такому разі та, що перебуває в головному реченні, виконує роль співвідносного слова, напр.: *Мабуть, тому, що село коло річки близько, таке все свіже, зелене та ярке...* (Марко Вовчок). Спорадично використовуються парні сполучники у межах головної і підрядної частин, напр.: *Чим довша ніч, тим день коротше* (Н. тв.); *Що більше ти стараєшся, то більше отримаєш* (Н. тв.).
2. *Відносний тип*. До цього типу належать синтаксичні структури, в яких у підрядних частинах наявні сполучні слова, що не тільки поєднують підрядну частину з головною, а й можуть виступати членом речення у підрядній частині. Наприклад, у конструкції *Мабуть, ще ніколи до цієї хвилини Демид, що сидів попереду поруч з Павловим, не міг оцінити*

справжньої краси сучасних київських околиць (В. Собко) сполучне слово *що* в підрядній частині виконує роль підмета; у реченні *Трохима Івановича Колобка, єдину людину, яку він міг назвати рідною, у нього хотіли забрати* (В. Собко) сполучне слово *яку* виступає прямим додатком; у реченні *Отак, пересміюючись, і підійшли до купини дерев, за якими здригався і стугонів водяний млин* (М. Стельмах) сполучне слово *за якими* виконує роль обставини місця.

3. *Займенниково-співвідносний тип.* До цього різновиду складнопідрядних речень відносяться конструкції, в яких у головній частині наявне співвідносне слово, якому в підрядній відповідає сполучник чи сполучне слово (так – як, той – хто, такий – який, туди – де, там – де, той – що, туди – куди, тоді – коли, чого – того тощо), напр.: *Чого навчився – того за плечима не носити* (Нар. тв.); *Хто од світла кривиться, той в темряву дивиться* (Нар. тв.). У цих реченнях співвідносне слово головної частини є обов'язковим, тому до цього типу не належать речення, в яких вказівне слово виконує вказівну функцію, тобто є факультативним. Займенникове співвідносне слово, об'єднуючи зміст головної і підрядної частин в одне ціле, виступає показником смислової незавершеності головної частини і, певною мірою, функціонує як службове слово щодо підрядної і головної частин речення.

Деколи одне й те саме складнопідрядне речення може бути реалізованим в усіх різновидах – сполучниковому, відносному, займенниково-співвідносному. У межах структурно-семантичної класифікації функціонують два її різновиди: структурно-семантичний і семантико-структурний. К. Ф. Шульжук зазначає, що найбільш прийнятним є семантико-структурний варіант класифікації, оскільки він найбільше відповідає традиціям і найближчий до логіко-граматичної [95, ст. 260].

Узявши за основу теоретичні положення праць «Сучасна українська літературна мова: Синтаксис» (1972 р.), «Теоретична граматика української мови: Синтаксис» (2001 р.) українського мовознавця І. К. Білодіда, І. Р. Вихованця, К. Ф. Шульжука та А. П. Загнітка, визначаємо *складнопідрядне речення* як різновид складних конструкцій, де одна предикативна частина підпорядковується іншій предикативній частині за допомогою підрядного зв'язку. Диференційною ознакою предикативних частин є синтаксична нерівноправність, яка свідчить про наявність у структурі складнопідрядного речення головної і підрядної предикативної частини. На відміну від складносурядних речень, складнопідрядним цілісним конструкціям притаманна ширша сукупність засобів зв'язку (сполучники і сполучні слова).

Загальна характеристика складнопідрядних речень розчленованої і нерозчленованої структури. Поділ складнопідрядних речень на нерозчленовані (одночленні) та розчленовані (дwochленні) конструкції відбувається через виявлення реалізації відношення підрядної частини до головної в цілому чи до окремого її компонента. Первісні погляди Миколи Поспєлова спробувала поглибити і впровадити І. Кручиніна. Розвинувши його думку, дослідниця обґрунтувала поділ складнопідрядних речень за характером співвіднесеності підрядного речення з головною предикативною частиною, за яким усі складнопідрядні конструкції почленовано на 2 групи: речення нерозчленованої структури (нерозчленовані) і речення розчленованої структури (розчленовані).

У нерозчленованих структурах підрядна частина має в головній опорний компонент (дієслово, іменник, прикметник, компаратив, прислівник) і займає прислівну позицію. У розчленованих конструкціях підрядна частина не має в складі головної позиції члена речення.

З урахуванням способу зв'язку частин і характеру відношень між ними І. Кручиніна поділяє складнопідрядних речень на такі типи:

- **нерозчленованої структури:** з'ясувальні, означальні, порівняльні, зіставні;
- **розчленованих речень:** часу, умови, допусту, причини, мети, наслідку, порівняльні, зіставні.

Підрядні частини складнопідрядних речень функційно подібні до другорядних членів речення: додатка, означення або обставини. Тому виокремлюють такі типи підрядних частин:

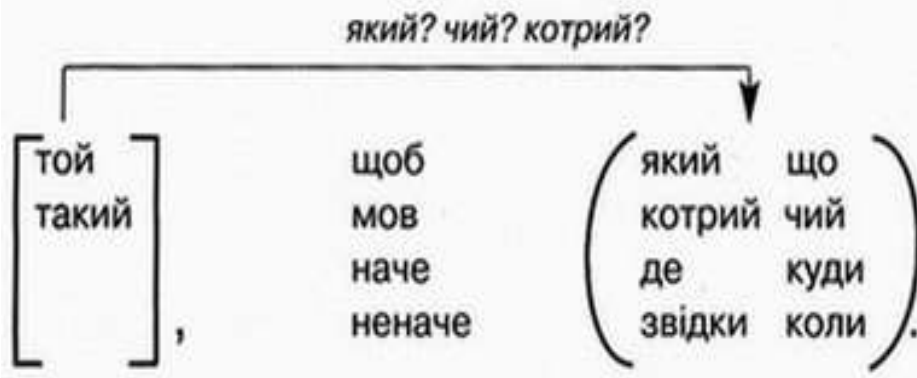
1) **з'ясувальні:** *Чи про все те розкажу, як тебе я люблю* (П. Тичина);

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним

2) **означальні:** *Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була* (П. Тичина);

Схематичне зображення складнопідрядного речення з підрядним означальним

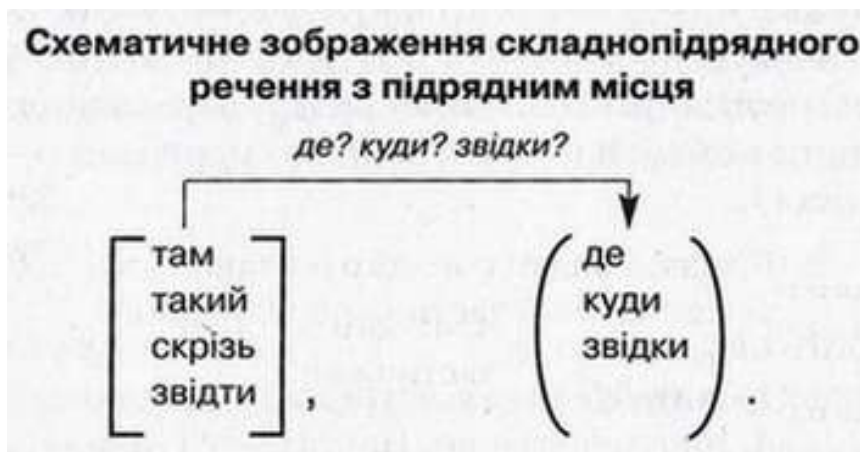

3) **обставинні:**

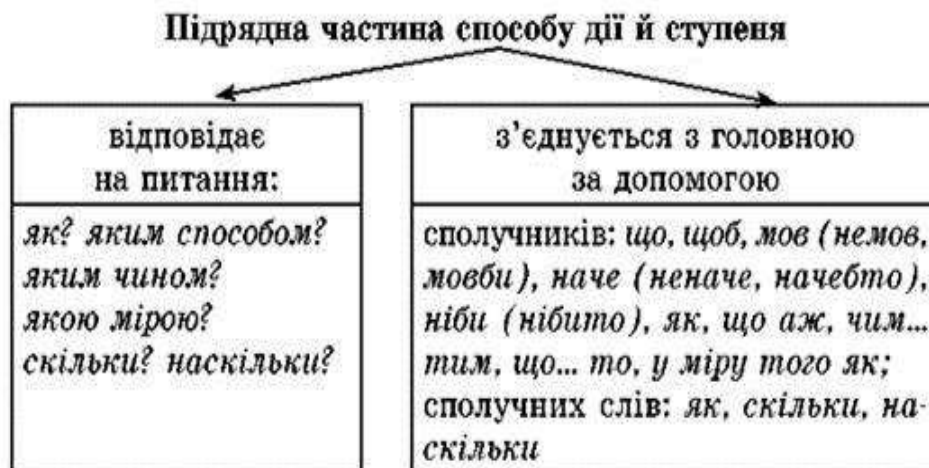
- **часу:** *Коли Маланці було шістнадцять років, померла стара* (С. Талан);

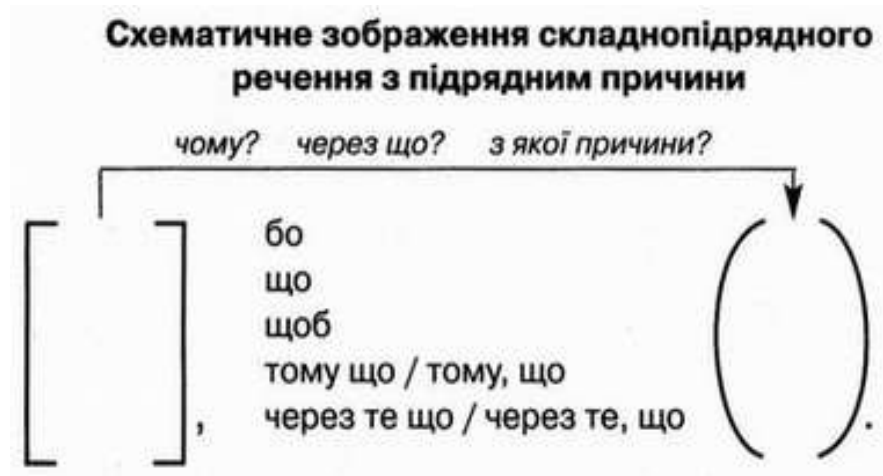
- **місця:** *Де літо маки стеле килимами, дитя в городі ходить коло мам* (Л. Костенко);

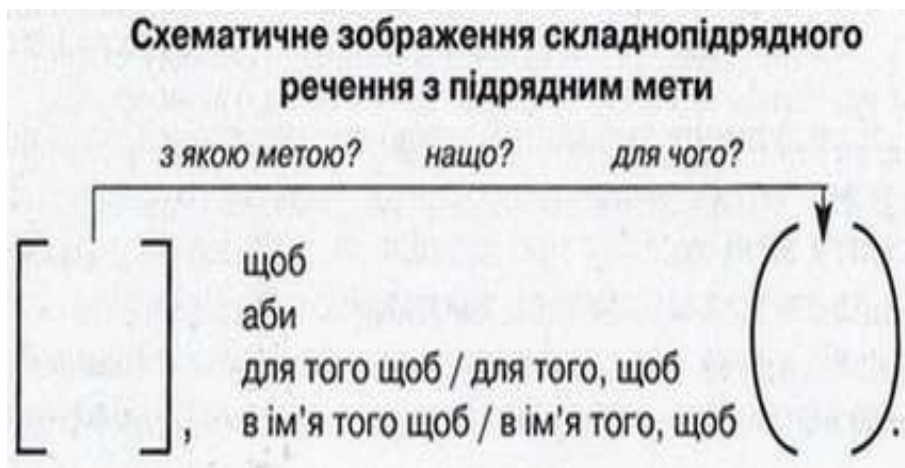
- **способу дії, міри і ступеня:** *Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий* (Леся Українка);

- **причини:** *А молоді не зважають на той гомін, бо щиро кохають одне одного* (С. Талан);

- **мети:** *Виніс край мій жорстоку муку, щоб сьогодні ожив твій край* (В. Симоненко);

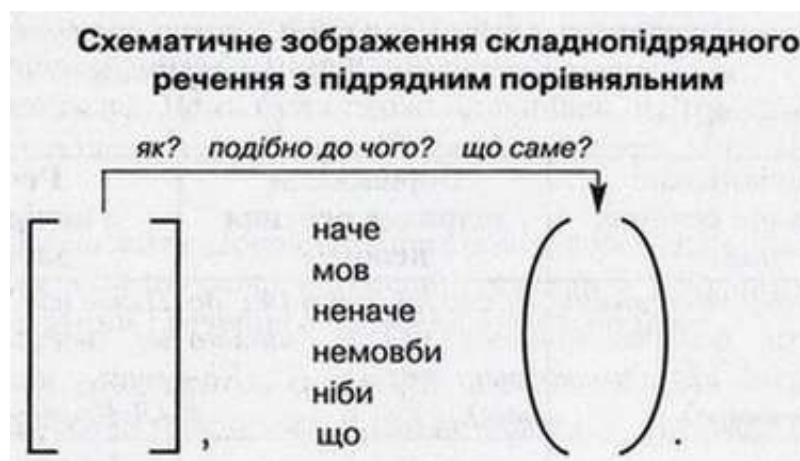
- **умови:** *...та кричав, що не піде до школи, коли його не переведуть у той клас, де його друзі* (С. Талан);

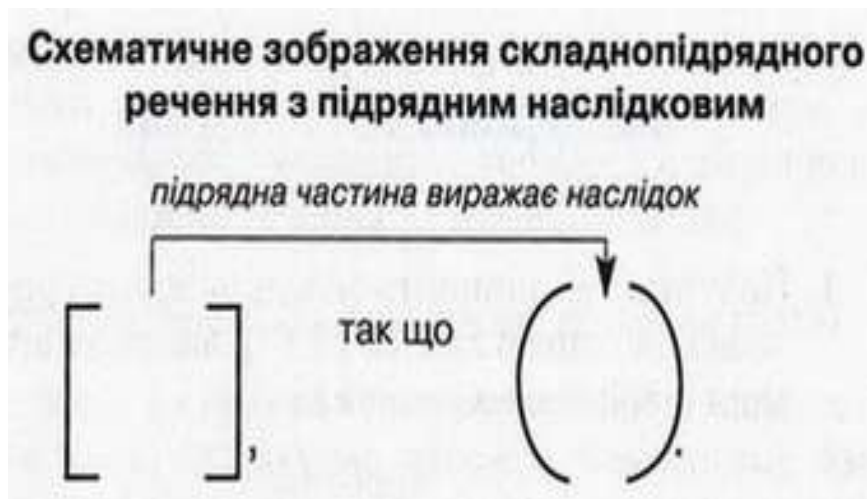
- допусту: *Біда чоловіка знайде, хоч і сонце зайде* (Нар. тв.);

- порівняльні: *Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчинка-дитина* (Т. Шевченко);

Окремий вид складнопідрядних речень становлять речення з підрядною наслідковою (супровідною) частиною. Особливістю таких речень є те, що до підрядної частини не можна поставити питання. Підрядне речення передає додаткове зауваження щодо головної частини загалом і приєднується сполучником *що, так що*, напр.: *Паніка відразу ж посіє в тобі невпевненість у правильності прийнятих рішень, що може призвести до лікарської помилки* (С. Талан).

Дослідники В. Белошапкова, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Кобилянська, І. Слинько, К. Шульжук, вносячи лише деякі корективи, дотримуються загальних принципів цієї класифікації. У нерозчленованих реченнях підрядна частина стосується одного слова (словосполучення) в головній частині і приєднується до неї за допомогою семантичних та асемантичних сполучників і сполучних слів. Якесь слово чи сполучення слів головної частини можуть вимагати конкретизації, доповнення, уточнення, додаткової характеристики тощо, напр.: *Я пам'ятаю, як вперше її побачив; Благословенна праця рільника, що оре цілину в ясній надії* (М. Рильський). Як бачимо, у конструкціях підрядні стосуються одного члена в головній частині. У першому з цих речень перехідне дієслово *пам'ятаю* для реалізації свого значення вимагає додатка, функцію якого виконує підрядне речення; у другому реченні підрядне означальне стосується слова *рільника*.

У розчленованих реченнях підрядна частина здебільшого відноситься до головної в цілому і, зазвичай, будучи обставинною, не вимагається головною частиною для реалізації її значення. Підрядні частини в двочленних реченнях поєднуються з головними семантичними сполучниками і сполучними словами, напр.: *Після дощу надворі стало ясніше, бо хмари нарешті зникли* (М. Трублаїні); *Коли вони вибігли на перон, їхній поїзд уже миготів вікнами* (Петро Панч). У цих конструкціях залежні частини стосуються головних у цілому, і хоча формально питання ставимо від присудка, він не вимагає доповнення свого значення.

Підрядна частина розчленованих складнопідрядних речень виражає, зазвичай, різні обставинні значення. У вираженні цих значень беруть участь різні семантичні сполучники: часові, умовні, причинові, допустові, мети, наслідкові. Зв'язок між предикативними частинами в розчленованих складнопідрядних реченнях не такий тісний, як у нерозчленованих. Тут, як ми уже зазначали, головна частина може існувати без підрядної, вона не є необхідним її продовженням, наприклад: *Він іще раз пройшовся відділенням і повернувся до кабінету, (щоб повечеряти)*. Як бачимо, наявність підрядної частини в цьому реченні зумовлена не структурою головної, а конкретною метою усього речення. Залежно від комунікативного завдання можна приєднати підрядне з іншим значенням, наприклад: *(тому що було вже пізно)*.

Отже, зрозуміло, що між розчленованими та нерозчленованими складнопідрядними реченнями є чіткі структурно-семантичні відмінності, а саме:

- предикативні частини нерозчленованих складнопідрядних речень поєднуються семантичними та асемантичними сполучниками або сполучними словами, які виконують тільки синтаксичну роль, а в розчленованих – семантичними сполучниками, які можуть передавати різні смислові відношення;

- у нерозчленованих складнопідрядних реченнях підрядна частина стосується лише якогось одного слова головної частини, а в розчленованих – головної частини в цілому;

- структурний і семантичний зв'язок головної і підрядної частин у нерозчленованих складнопідрядних реченнях більш тісний, ніж у розчленованих.

1.4. Особливості будови складнопідрядних речень розчленованої структури

Складнопідрядні розчленовані речення в основному відрізняються від нерозчленованих тим, що для перших важливе значення має співвідношення видо-часових і модальних характеристик складових частин, зокрема в умовних, часових, цільових реченнях.

У розчленованих складнопідрядних реченнях між предикативними частинами реалізується детермінантний різновид підрядного зв'язку, за якого залежна частина стосується змісту всієї головної частини, і вони між собою перебувають у вільному смисловому співвідношенні: *Якщо ти мене як подругу хоч трішки поважаєш, то підеш зі мною* (С. Талан).

Детермінантний зв'язок поділяється на: 1) власне-детермінантний; 2) детермінантно-кореляційний [35].

При власне-детермінантному зв'язку відсутні будь-які інші засоби співвідношення підрядної та головної частин, крім сполучників, що їх поєднують. Детермінантно-кореляційний зв'язок відрізняється тим, що у підрядній частині є співвідносний елемент, виражений займенником **що** в різних відмінках. Розмежовуючи синтаксичні конструкції з власне-детермінантними та детермінантно-кореляційними зв'язками, А. Загнітко поділяє їх на:

- 1) речення з підрядними детермінантними;

2) речення з підрядними супровідними.

За своєю семантикою складнопідрядні речення з підрядними детермінантами у свою чергу диференціюються на складнопідрядні речення:

- 1) зумовленості, підрядні частини яких вказують на певну зумовленість дії;
- 2) темпоральності, підрядні частини яких вказують на час дії;
- 3) порівняння, підрядні частини яких реалізують порівняння;
- 4) відповідності, підрядні частини яких зіставляють власний план дії чи стану з головною.

Зокрема, складнопідрядні речення зумовленості поділяються на речення, у яких вказується на:

- *причину*, де підрядна частина вказує на причину реалізації дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної сполучниками *бо, бо ж, тому що, тим що, що в що, через те що, оскільки* та відповідає на питання чому? з якої причини?;
- *умову*, підрядна частина яких виражає умову реалізації дії чи вияву стану головної частини (умова може бути реальною або ірреальною), приєднується сполучниками *якщо, якщо б, коли, коли б, як, як же, аби, раз* і відповідає на питання за якої умови?;
- *допуст*, в яких підрядна частина вказує на стан чи дію, всупереч яким і реалізується стан головної частини чи відбувається дія та відповідає на питання всупереч чому? незважаючи на що?, приєднується за допомогою сполучників *незважаючи на, хоч, хоча, хай, нехай, як не, дарма що* та ін.;
- *мету*, підрядна частина яких окреслює мету виконання дії чи вияву стану головної частини та відповідає на питання нащо? з якою метою?, приєднується сполучниками *щоб, щоби, аби / щоб тільки, аби тільки, для того, щоб; за тим, щоб; з тією метою, щоб;*

- *наслідок*, підрядна частина яких реалізує наслідок дії чи вияву стану головної частини і до них не можна поставити питання, з головною частиною поєднуються нерозчленованим сполучником *так що*;
- *місце*, у яких підрядна частина окреслює місце перебігу дії чи вияву стану головної частини, до головної частини приєднується сполучними словами куди, де, звідки (звідкіля) і відповідає на питання де? куди? [35, ст. 114].

Щодо характеристики складнопідрядних речень з підрядними порівняння, то до них належать такі, в яких підрядна частина реалізує порівняння – реальне або ірреальне та відповідає на питання як? наче? ніби?. До головної частини приєднується за допомогою сполучників *як, мов, наче, неначе* та ін.

Складнопідрядні речення з підрядними відповідності – це такі конструкції, в яких підрядна частина поєднується з головною за допомогою таких сполучників як: *що – то, чим – тим, в міру того як*. Один елемент сполучника знаходиться в головній частині, інший – в залежній. Знаковим є те, що до таких речень не можна поставити питання.

До складнопідрядних речень з підрядними супровідними (детермінантно-кореляційний зв'язок) належать такі синтаксичні структури, підрядна частина яких виражає додаткову інформацію щодо головної. Приєднуються підрядні супровідні сполучним словом *що* (займенником) у різних відмінках, яке виступає членом речення. До підрядних супровідних не можна поставити питання [35, ст. 114].

Висновки до розділу 1

Речення є найбільшою і основною синтаксичною одиницею в мовній системі. Тому і досі в українському мовознавстві актуальною для досліджень є система синтаксичних одиниць, їх структура і семантика, синтаксичні зв'язки і семантико синтаксичні відношення тощо. Синтаксичні одиниці-

конструкції є багатокomпонентними структурами, частини яких між собою перебувають у певних синтаксичних відношеннях, що виражаються синтаксичними зв'язками. Є два основні типи сполучникового синтаксичного зв'язку – сурядність і підрядність, відмінність яких полягає у рівноправності чи нерівноправності граматичної залежності компонентів.

У порівнянні з іншими синтаксичними одиницями, реченню властива більша формальна і значеннева розгалуженість. Традиційно у синтаксичній науці речення класифікують за різними ознаками, що реалізуються у певних типах: метою висловлювання думки, емоційним забарвленням, структурою.

Складне речення – це така синтаксична одиниця, компонентами якої є предикативні частини, пов'язані між собою синтаксичним зв'язком. Ознаки складного речення реалізуються у поліпредикативності, смисловій та інтонаційній цілісності та особливій структурній схемі, за якою будується складне речення. Частини сполучникового складного речення поєднуються сполучниками сурядності/підрядності або сполучними словами, вони не мають смислової цілісності та інтонаційної завершеності, не є самостійними комунікативними одиницями.

Складнопідрядне речення є різновидом складних як елементарних, так і багатокomпонентних конструкцій, де одна предикативна частина підпорядкована іншій за допомогою підрядного зв'язку. Основною ознакою предикативних частин у складнопідрядному реченні є синтаксична нерівноправність, що свідчить про наявність у структурі складнопідрядного речення головної і підрядної предикативних частин. Елементарні складнопідрядні речення варто розмежовувати на формально елементарні та семантично елементарні. Елементарні складнопідрядні речення становлять дериваційну базу простих ускладнених речень. На підставі семантичних та структурних відношень підрядної і головної частини розрізняють розчленовані і нерозчленовані складнопідрядні речення.

Віднесеність залежної частини до одного слова чи словосполучення є основною ознакою нерозчленованих складнопідрядних речень, тоді як у розчленованих складнопідрядних реченнях зміст підрядної частини відноситься до всього змісту головної.

Виділення в системі складнопідрядних речень конструкцій розчленованої структури пов'язане із структурно-семантичним підходом до їх класифікації, відповідно до якого підрядна частина співвідноситься з головною загалом. За своєю семантикою складнопідрядні речення розчленованої структури диференціюють на речення з підрядними супровідними, порівняння, відповідності, часу, умови, місця, мети, причини, допусту, наслідку, способу дії, міри чи ступеня.

РОЗДІЛ 2

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ У МОВІ ТВОРІВ СВІТЛАНИ ТАЛАН

2.1. Загальні відомості про творчі доробки Світлани Талан

Офіційне джерело мережі Інтернет зазначає, що Світлана Талан – сучасна українська письменниця, член Національної спілки письменників, лауреатка премії ім. Пантелеймона Куліша у 2019 році та визнана Золотою письменницею України у 2015 році. Вона народилась 1970 року на Сумщині в родині сільських вчителів. Після закінчення навчання працювала, спочатку позаштатним кореспондентом районної газети, а згодом учителем початкових класів [98].

У творчому доробку С. Талан близько 30-ти творів, що написані російською та українською мовами. Її творчий шлях розпочався відносно недавно, але письменниця стрімко та успішно увірвалась в українську літературу. Перший роман, що приніс їй успіх і визнання, був виданий 2011 року під назвою «Щастя тим, хто йде далі» та став лауреатом на конкурсі «Коронація слова 2011», а також отримав відзнаку «За найкращий роман на гостросоціальну тематику» від фонду О. Пінчук. У 2012 році цей роман був опублікований уже під іншою назвою – «Коли ти поруч» українською та російською мовами і всього за рік був проданий накладом у вісімдесят тисяч примірників. У 2013 році був «коронований» ще один роман – «НЕвурдалаки», а в 2014 на «Коронації слова» відзначили роман «Розколоте небо». Цьогоріч на літературному конкурсі відзнаку отримали два дитячі твори[98].

Хоча інформації про Світлану Талан в мережі не так і багато, однак завдяки її інтерв'ю стало відомо, що сюжети більшості романів авторки є реальними історіями людей, які одного разу вирішили поділитися своїм

життєвим досвідом з письменницею чи то при зустрічі, чи то у листах. Довга пауза у її творчості допомогла С. Талан з новими силами зануритися у процес написання творів, в результаті чого її чекав успіх.

Своєрідний підхід до опису пейзажів українським письменником та кінорежисером О. Довженком, на думку авторки, надихнув її на написання власних романів.

Під час написання чергового роману авторка переживає усі події разом з головними героями, повністю віддається описам почуттів та переживань героїв настільки, що і плаче, і радіє одночасно з ними.

Для свого дослідження ми обрали два романи С. Талан, щоб, вичленувавши шляхом суцільної вибірки складнопідрядні речення розчленованої структури, проаналізувати параметри цих конструкцій та визначити їх роль у мові творів. Перший із них – «Коли ти поруч». Як зазначила сама письменниця, у центрі сюжету – реальна історія, яку вона почула під час поїздки від жінки, дочка якої хворіла СНІДом, згодом ставши головною героїнею твору. В основі сюжету роману – непроста життєва історія української дівчини Дарини, що заразилася СНІДом, коли потрапила в аварію і, маючи рани на руках, надавала першу медичну допомогу людям, які теж постраждали та врятувала декілька життів. Незважаючи на добрий вчинок, через її діагноз від неї відвернулись усі: батьки, друзі, коханий та колеги. Але, як і в багатьох інших романах Світлани Талан, акцент поставлений на внутрішній силі жінки, вмінню боротися за себе і своє щастя, вмінню кохати та створювати сімейний затишок, здатності жити далі, незважаючи на всі перешкоди, людей, події, які хочуть її зламати.

Другий, проаналізований нами роман «Спокута», також написаний у жанрі «реальної історії». Незмінним упродовж довгого періоду є те, що головна героїня – це сильна духом жінка на ім'я Катерина, яка помиляється, але залишається чуттєвою, ніжною, доброю. Вона вміє співпереживати, любити, відчуває безмежний зв'язок з місцем, де народилась і виросла;

кохання, яке її супроводжує в житті, не завжди взаємне. Це твір про сімейні зв'язки, про те, що люди часто спокутують гріхи своїх предків. Авторка зуміла детально розкрити свої погляди на сутність людських взаємин, зокрема сімейних, про переплетіння доль нащадків і їх предків, про надію і, звичайно, про любов.

2.2. Специфіка функціонування складнопідрядних речень розчленованої структури в аналізованих творах С. Талан

Будь-який художній твір є частиною внутрішнього світу людини, яка його створила, тому, аналізуючи мовну палітру вибраних романів, ми не тільки знайдемо ключ до їх семантичного тлумачення, а й зможемо зрозуміти ідеостиль творів Світлани Талан.

Джерелом фактичного матеріалу стали романи Світлани Талан «Коли ти поруч» (1) та «Спокута» (2), з яких шляхом суцільної вибірки ми вилучили різні семантичні типи складнопідрядних речень розчленованої структури:

- із роману «Коли ти поруч» було вилучено 198 речень, з яких 40 % – з підрядними мети, 18 % – допусту, 13 % – часу, 11 % – причини, 11% – умови, 6% – міри і ступеня та 1% – з підрядним супровідним (див. рис. 1);
- із роману «Спокута» нами опрацьовано 257 речень, з яких 38 % – з підрядними причини, 15 % – мети, 13 % – умови, 13 % – способу дії, 9 % – часу, 7 % – допусту, 5 % – місця (див. рис. 2).

Наше дослідження встановило, що значною частотністю відзначаються складнопідрядні речення розчленованої структури, у яких залежні частини вказують на різну семантику обставинності, маючи при цьому неоднакову питому вагу в аналізованих творах.

Зрозуміло, що дані синтаксичні конструкції мають різну питому вагу в аналізованих творах авторки.

Рис.1. Частотність використання семантичних типів складнопідрядних речень розчленованої структури в романі «Коли ти поруч» Світлани Талан.

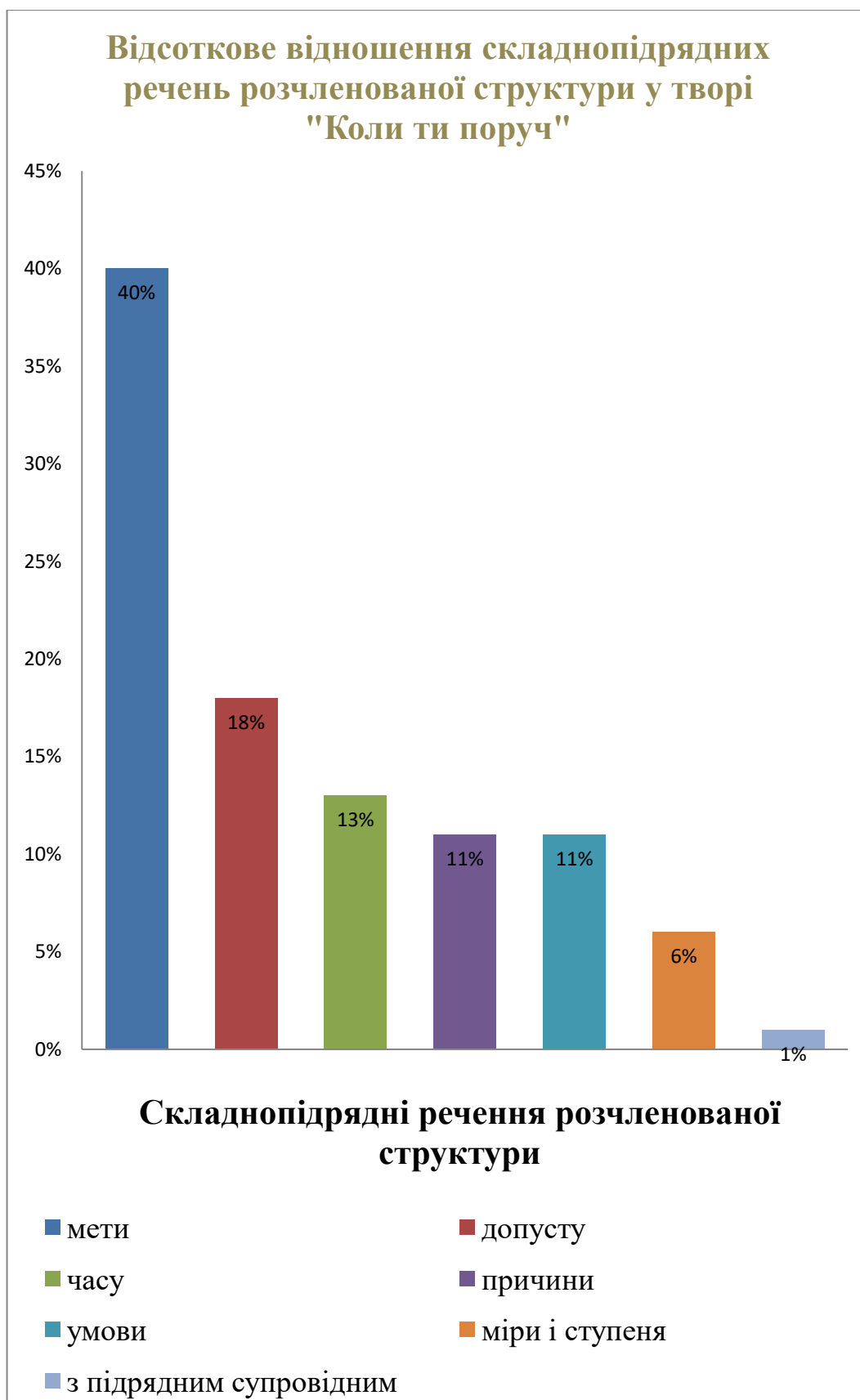
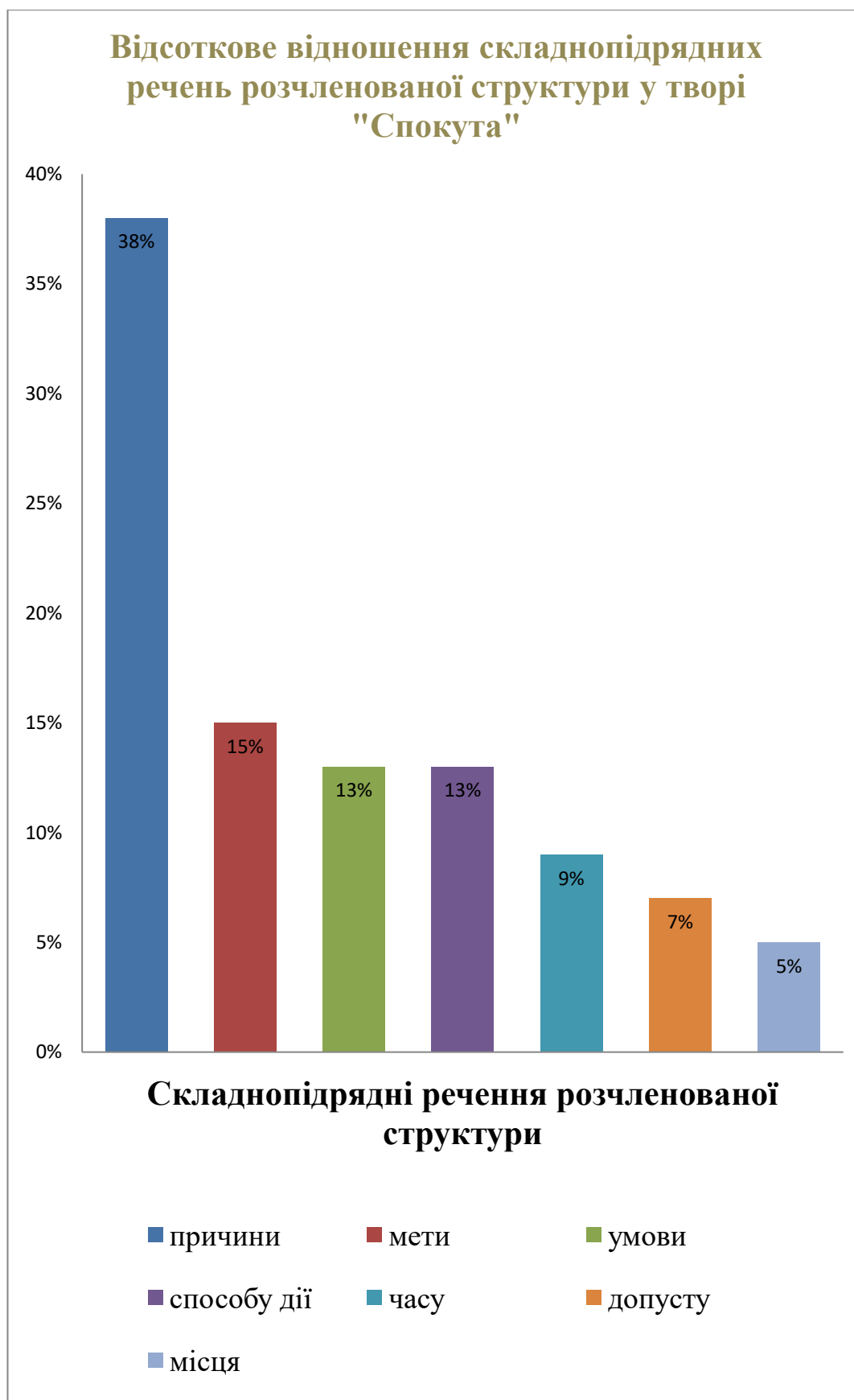

Рис.2. Частотність використання семантичних типів складнопідрядних речень розчленованої структури в романі «Спокута» Світлани Талан.

2.3. Складнопідрядні речення розчленованої структури в романі «Спокута» С. Талан

Спочатку проаналізуємо речення, які було вичленовано з роману «Спокута». Джерельна база засвідчила, що із найвищою частотністю у цьому творі функціують речення з підрядними причини (38 %), що не вирізняються різноманіттям засобів зв'язку. Вони переважають у розповідях героїв, монологів і діалогів. Ці конструкції чітко розмежовують, диференціюють висловлені думки, урізноманітнюють художнє мовлення, позбавляють двозначності й обтяжливості, забезпечують високу культуру вислову:

- *Я буду часто приїжджати, бо мати залишається сама, без помочі;*
- *Катерині було шкода хлопця, бо він був її найкращим, найвірнішим другом;*
- *Стара була схожа на відьму, бо мала згорблену спину, гачкуватий ніс, маленькі темно-карі, аж до чорноти, очі, колір яких не втратився з роками;*
- *Вона швидко вимкнула телефон, бо присутні в залі вже зустрічали її оплесками;*
- *Мабуть, тоді фортуна була до неї поблажливою, бо їй вдалося одразу ж знайти житло;*
- *Одразу запанувала тиша, бо підсвідомо всі чекали цієї розмови;*
- *Катря вдихнула повітря, бо відчула задуху;*
- *У тебе червоні очі, бо ти довго сидів за комп'ютером;*
- *Давай не будемо сперечатися, бо все одно не дійдемо згоди в цьому питанні;*
- *Вона ніжно подивилася на коханого й прикрила очі, бо відчула як його руки стали більш владними, знімаючи з неї одяг.*

За нашими даними, у цих конструкціях, за допомогою підрядної частини конкретизується певна дія, ознака або становище героя чи предмета,

про який йдеться у головній частині. Авторка користується класичною структурною схемою складнопідрядного речення з підрядними причини: на початку розташована головна частина, потім підрядна.

Значно менше текст насичений складнопідрядними реченнями з підрядними мети (15 %), для оформлення яких авторка використовує класичний сполучник *щоб*. Підрядна частина може розташовуватись на початку речення або класично – після головної. Конструкції з підрядними мети вжито тоді, коли дії чи стани, про які говориться в головній й підрядній частинах, належать одній конкретній особі:

- *Треба було йти працювати, щоб якусь хатинку збудувати та десь жити жінці з дитиною;*
- *Іноді вона просила підвезти її до самої річки, щоб можна було бачити відшліфовані водою пласкі камінчики на дні;*
- *Зараз нам обом треба заспокоїтись, щоб щось вигадати;*
- *Щоб дізнатися, що роблять незнайомці на його улюбленому місці, Тоха сховався за кущами і почав спостерігати;*
- *Думав різне: може, і справді допоможе, а може пішла до німців, щоб мене здати;*
- *Він тихо застогнав, але знайшов у собі сили, щоб піднести важкі повіки.*

За нашими даними, характерними для мови творів С.Талан є складнопідрядних речень, у яких функціують підрядні мети і підрядні означальні частини:

- *Треба було лише спуститися доріжкою, що тяглася вздовж усього городу вниз, перейти луки, щоб потрапити прямісінько до величезних верб, за якими ховалася невеличка річка;*
- *Частина людей, які мали надлишок коштів, поклали їх на депозити в банки, щоб жити на відсотки;*
- *Тоді хлопець пішов під міст, де протікав невеличкий потічок, щоб поторкати рукою воду і дізнатися, чи вона ще не тепла;*

- *Треба було щось робити, щоб спекатися медсестри, яка заходила в палату щогодини.*

З-поміж проаналізованих нами речень виокремлено 13 % з підрядними умови, що поєднуються різними сполучниками (*коли, якби, як*) і вказують на умову, від якої залежить здійснення дії та про яку йдеться в головній частині:

- *Якби ти мене як подругу хоч трішки поважала, то пішла б зі мною;*
- *...та кричав, що не піде більше до школи, якщо його не переведуть у той же клас, де його друзі;*
- *Забриніли всі струни душі, коли почула палке: «Кохаю, кохаю лише тебе»;*
- *Серце шалено закалатало, коли до свідомості Романа дійшло, що Катря напевно чекає його, а він спокійнісінько валяється в ліжку й дрімає під заколисуючий голос медсестри;*
- *Все було б гаразд, якби не трапилось так, що дружина Романа почала сама вживати наркотики;*
- *Якби на його місці був хтось інший, то це було б нелегко.*

Як бачимо, у творі однаково функціують складнопідрядні речення як з реальною умовою, де в підрядній частині вказується на умову, а в головній – на її наслідок, так і з ірреальною, де умова не здійснена, а висловлене в головній частині сприймається як бажане, ймовірне. Щодо позиції у реченні, то підрядна частина може стояти і на початку речення, і в кінці, після головної.

Картотека ілюстративного матеріалу засвідчила, що не менш поширеними у творі є складнопідрядні речення з підрядними способу дії міри і ступеня (16 %), що якісно характеризують дію і в яких з підрядною частиною корелює елемент *так* (зрідка *такий*). Це конструкції, де в підрядній частині розкривається спосіб або якість дії, а також міра чи ступінь вияву ознаки головної частини, поєднуються сполучниками *що, щоб* або сполучними словами *скільки, наскільки, як*.

В аналізованому романі ці складнопідрядні конструкції поділяються на типи, в яких виражають значення способу дії, в них не зіставляються факти, представлені у головній та підрядній частині (підрядні речення власне способу дії), і такі, в яких уточнюється обставина міри чи ступеня, що виражена кількісним прислівником або займенником такий зі значенням міри (підрядні речення зі значення міри /ступеня).

Отже, з семантикою способу дії нам вдалось вилучити наступні синтаксичні конструкції:

- *...та склалося так, що працювала багато й тяжко в колгоспі, і збив її з ніг підступний інсульт, прикував до ліжка;*
- *Так уже трапилося, що всі однокласники Катрі виїхали з села на навчання, крім неї;*
- *Дід зняв кашкета, витер спітніле чоло, примружив очі, згадуючи далекі роки, та так тяжко зітхнув, що Катря вже й не рада була, що затіяла цю розмову;*
- *Ішла вода так стрімко, що зривала береги, зносила побудовані греблі й навіть виривала з корінням віковічні дерева.*

Останні два речення відносимо до складнопідрядних речень зі значенням способу дії з відтінками наслідку і мети, оскільки у підрядній частині виражається наслідок того, про що йдеться в головній.

Щодо складнопідрядних речень з семантикою міри/ступеня, то варто зазначити, що вони наділені відтінком наслідку, бо підрядна частина характеризує спосіб вияву ознаки чи дії з кількісного боку. Залежна частина приєднується сполучним словом *що*, а в головній наявне співвідносне слово *так*:

- *То живіт у кого схопить без причини так, що хоч на стіну лізь, то зуб розболиться, то в поперек стрільне;*
- *Та коли вже яка дівка западе в душу так, що нема спокою ні вдень, ні вночі, то теж ішли до старої на допомогу;*

- *А голос чарівний, сильний, розливається понад водами Сейму так, що навкруги його чути.*

Різниця між двома видами цих речень полягає у використанні різних сполучників і сполучних слів, а також у самій семантиці цих конструкцій.

Аналіз ілюстративного матеріалу показав, що складнопідрядні речення з підрядними часу в романі становлять 9 %. Залежна частина в них вказує на час вияву дії та відповідає на питання коли? з якого часу? до якого часу? як довго? Зазвичай, головна і підрядна частини поєднуються за допомогою сполучників і сполучних слів: *відколи, коли, доки, поки, як, як тільки* та ін.:

- *Мабуть, вона вже була в п'ятому чи шостому класі, коли дідусь з бабусею одного дня повели розмову про воєнні роки;*
- *Мені йшов дев'ятнадцятий рік, коли я вступив до повстанської групи, а згодом в УПА.*

Завдяки присудкам, що виражають різне часове значення, в аналізованому романі нами зафіксовано складнопідрядні речення з підрядним часу, дії в підрядній і головній частині яких можуть відбуватися одночасно і неодноразово. Окрім того, ми вичленували складнопідрядні речення, у яких виражається неодноразовість подій, передають ряд відтінків для визначення часу:

- *Катря вийшла у двір після вечері, коли небо вже було всіяне мірадами зірок.* Як бачимо, у цьому реченні часовий період між двома діями не окреслений, а значення послідовності дій передається за допомогою сполучника *коли*.

Є речення з підрядними часу, де в головній частині наголошується початковий момент дії:

- *Сергій уже сидів в авто, коли мати вийшла звідти.*

Також ми вилучили такі конструкції з семантикою часу, в яких визначено межу тривання дії, що передається в головній частині:

- *Зараз же мийте руки і швидше до столу, доки страви не охололи;*

- *Так і висіла бідолашна, доки сама не загинула, і дитина в ній не померла.*

Із дещо нижчою частотністю авторка використовує складнопідрядні речення з підрядними допусту (6 %), де дія, що розкривається в підрядній частині, обмежує вияв дії головної частини. Однак дія головної частини все ж є реальною і, зазвичай, повідомляє про явище, яке відбулось всупереч тому, що передбачалося підрядною частиною. Підрядна частина цього виду речень може займати різну позицію щодо головної, вона вказує на факт, всупереч якому відбувається дія в головній частині, тим самим акцентуючи його незаперечність. Зазвичай, у підрядній частині йдеться не про звичайний, а про посилений вияв ознак, дій якостей того, про що розповідається у головній частині:

- *Навіть дешевенький халатик та потерті домашні капці не могли приховати її привабливість, хоча жінці вже було приблизно років сорок;*
- *Катерина ніяк не могла зрозуміти, що відбувається, хоча до такого моменту підсвідомо готувала себе заздалегідь, розуміючи, що дідові вже вісімдесят шість років;*
- *Поруч із нею було легко працювати, незважаючи на те, що Катерина Максимівна була вимоглива як до себе, так і до підлеглих;*
- *Хоча доволі часто була в селі, та жодного разу не зустріла колишнього чоловіка.*

З-поміж проаналізованих нами речень виокремлено 3 % з підрядними місця, де корелятивний прислівник виконує роль уточнювальної обставини місця. З підрядними місця складнопідрядні речення становлять лише 3% аналізованих. Приєднуючись до головної частини сполучними словами *куди, де, звідки*, вони можуть вказувати на місце перебування того, про що йдеться в головній частині, на напрямок руху чи на початковий пункт руху чи дії:

- *Бо треба було когось посилати на Схід України, до Донбасу, де діяли осередки підпілля ОУН; ...та й попрямували туди, де бовваніли дерева, кликали до себе різнокольоровим убранням;*
- *Бо ж ти пам'ятаєш, що повинна жити там, де народилась;*
- *Ти повинна повернутися туди, де твоє коріння, де твоя сім'я;*
- *Він, місячи грязюку новенькими чоботами, побіг туди, де залишилася калоша, і швидко з нею повернувся;*
- *Федько пішов стежинкою туди, де починалися луки.*

Хочемо зауважити, що в моменти сильного напруження сюжету, щоб якомога краще передати переживання, страх, невдачі героїв, С. Талан використовує поєднання з головною частиною різних видів підрядності в межах однієї складної конструкції. Такі структури дуже яскраво описують ситуацію, дозволяють читачеві перейнятися історією персонажів та змусити їм співпереживати. Наприклад:

- **міри і ступеня, причини і умови:**

Поїдемо додому, бо моє серце крається так, що ладне розірватися на шматки, якщо я зараз же не покину це місце;

- **мети і причини:**

Розкажи мені, щоб я знала, бо, як я зрозуміла, ти зараз в скрутному становищі;

- **часу і причини:**

Від нього не відчепляться ті хлопці, доки не отримають свої гроші, бо прекрасно розуміють, що Сергій зараз беззахисний.

Отже, підсумовуючи наше дослідження складнопідрядних речень розчленованої структури в романі «Спокута», можна зазначити, що авторка за допомогою цих конструкцій намагається якомога доступніше подати ту чи іншу подію, передати своє ставлення до неї, виразити свою прихильність/неприхильність до того чи іншого героя чи ситуації. Як бачимо, найбільше твір насичений складнопідрядними реченнями з підрядними

причини. Якщо провести паралелі між семантикою сюжету і змістом найчастотніших речень, то наш аналіз доводить, що мета С. Талан полягає у вихованні читача, окрім того, на прикладі цього роману показано як важливо прислухатися не тільки до своїх почуттів, але й до розуму, зважати на думку рідних, дозволяти допомагати і дослухатись до порад близьких людей. Вичленовані нами обставинні підрядні речення є важливими складовими в контексті всієї мови твору. З їх допомогою авторка намагається пояснити причини, які призвели до негативних подій у житті головної героїні; письменниця дає шанс бути уважним і подивитися збоку на жінку, простежити як змінюється її світобачення з часу дитинства та до повної зрілості; що впливає на її вибір, як змінюються пріоритети, відповідно то різних позитивних чи негативних життєвих ситуацій.

2.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури в романі «Коли ти поруч» С. Талан

Детальний аналіз реченнєвого потенціалу наступного роману Світлани Талан «Коли ти поруч» засвідчив, що мова цього твору набагато простіша, навіть дещо може видатися більш примітивною, ніж попереднього. Можливо, тому, що це перші спроби пера авторки. За нашими даними, у романі значно менше складнопідрядних речень, зокрема речень з підрядними обставинними, які відносимо до розчленованих структур. Спілкування у формах діалогів між героями часто однотипні настільки, що можна навіть сплутати між ким відбувається розмова. Незважаючи на це, ми вилучили для аналізу та порівняння з іншим романом достатню кількість семантичних типів складнопідрядних речень розчленованої структури.

Найчастіше в аналізованому творі трапляються складнопідрядні речення з підрядними мети (40 %), що вказують на спрямованість і призначення відображуваних у головній частині подій, явищ, тощо. Підрядна

частина розташовується як в інтер-, так і в постпозиції щодо головної, поєднуючись зазвичай сполучником *щоб*:

- *Він іще раз пройшовся відділенням і повернувся до кабінету, щоб повечеряти;*
- *Він заплющував очі, щоб не закапали сльози;*
- *Євгене Олеговичу, щоб зрозуміти людину, треба уявити себе на її місці;*
- *А там чекають журналісти, щоб усе це зняти і пустити по всіх каналах;*
- *Залишилося зовсім не багато, – сказала вона чоловікам і залізла в салон, щоб узяти аптечку;*
- *Даринка викликала таксі, щоб дістатися з лікарні додому;*
- *Коли розмовлятимеш із цією кореспонденткою, закинь слівце про нашу клініку, щоб це було в статті;*
- *А ти приготуєш йому різні страви, щоб він був задоволений;*
- *Треба щось терміново робити, щоб більше не думати про смерть;*
- *Спочатку вона писала, щоб підтримати незнайомця, якому було важко.*

Хочемо окремо виділити речення з семантикою мети, у яких, окрім детермінантного зв'язку, присутній і прислівний різновид підрядного зв'язку, за допомогою чого такі синтаксичні конструкції стають більш інформативними:

- *Щоб не зрадити сподівання, Даша, долаючи дикий біль, що розколював голову на частини, далі читала;*
- *Надії було мало, але Даринка, задихаючись робила все, що могла, щоб урятувати його життя;*
- *Даша обережно, щоб не розбудити сплячу нову сусідку Ілони по палаті, дотяглася до вікна і подала листок, де червоними літерами горіло слово СНІД, написане горизонтально і вертикально;*

- *Вона бачила, як життя вже починає повільно залишати дитину, і докладала всіх зусиль, щоб душа малюка не покинула цей світ.*

Менш поширеними, за нашими даними, є складнопідрядні речення з підрядними допусту (18 %), залежна частина яких здебільшого знаходиться в постпозиції і приєднується до головної сполучником *хоча*.

- *Світ просто відторгав його, виштовхував із життя, хоча Антону було всього двадцять два роки;*
- *Віталіна чомусь не могла завагітніти, хоча лікарі казали, що вона цілком здорова;*
- *Останні кілька днів Даринка почувала себе втомленою, хоча до цього вона рідко стомлювалася;*
- *Увечері вона поверталася додому з відчуттям своєї потреби, хоча у відділенні виявилось набагато важче морально, ніж вона припускала;*
- *Навіть слово «смерть» і «помер» тут намагалися не вимовляти, хоча кожен із хворих знав, що вони потрапили туди, де живе смерть;*
- *Вона з дитинства боялася грому, хоча сама не знала чому;*
- *Скільки – він так і не сказав, хоча Антон пропонував йому гроші;*
- *Деяким з них так і не вдалося впоратися з почуття своєї неповноцінності, хоча у відділенні були непогані психологи.*

Аналіз інформації, яку авторка подає читачеві, засвідчує, зазвичай, негативний підтекст, провокує відчуття співчуття до того, про що йдеться, змушує читача проникнутися переживаннями героїв, проживати ці події разом з ними.

Дещо рідше авторка використовує складнопідрядні речення з підрядними допусту, в першій частині яких зазвичай вживається дієприслівник *незважаючи на*, значно рідше – *хоча*:

- *Незважаючи на свій високий зріст, Віталік не сутулився, а тримав спину рівно, наче натягнену струну і від цього здавався ще вищим.*

- *Незважаючи на велику швидкість БМВ, «хаммер» легко його обійшов ліворуч, заскочивши на зустрічну смугу.*
- *Незважаючи на юний вік, молодик, який так нервово вів чорний «хаммер», мав те, про що тільки могли мріяти його однолітки.*
- *Незважаючи на похмурий день, настрій у неї був гарний.*
- *Сергій не писав їй, хоча за всіма підрахунками мав уже повернутися з Європи;*
- *Деяким з них так і не вдалося впоратися з почуттям своєї неповноцінності, хоча у відділенні були непогані психологи; Вона з дитинства боялася грому, хоча сама не знала чому.*

За нашими даними, 13 % проаналізованих речень становлять складнопідрядні речення з підрядними часу, семантику темпоральності яких формують підрядні сполучники часу, співвідношення видо-часових форм дієслів, а також вказівні займенникові слова. Головна і підрядна частина цих речень найчастіше поєднується сполучниками *коли, поки*:

- *Коли його завалило в шахті, мені було всього тринадцять років;*
- *Мати вийшла з двору, коли батько вже завантажив сумки в багажник;*
- *Я поговорю з батьком, поки він не набрався як чіп, – сказала мати;*
- *Серце Даші радісно забилося, наповнюючись приємною млістю, коли вона відчинила хвіртку у двір рідного дому.*

Ми встановили, що 13 % аналізованих речень становлять складнопідрядні речення з підрядними часу, головна й підрядна частина яких вказує на час дії (ознаки) і пояснює головну в цілому, найчастіше поєднуючись сполучником *коли*:

- *Як тільки Сергій побачив Віту, одразу відчув до неї симпатію;*
- *Тільки-но нічне небо почало сіріти, він різко піднявся з крісла, наспіх почистив зуби і став кидати свої речі у величезну сумку;*

Складнопідрядні речення з підрядними умови становлять 11 %, підрядна частина яких розташована як у препозиції щодо головної, так і постпозиції. Традиційно письменники використовують такі конструкції для зображення залежності певного явища від конкретних умов, для зосередження уваги читача на тому, що наступна дія зумовлена попередньою.

Ми виділяємо такі підрядні речення з реальною умовою:

- *Люди потрапляють до нашого відділення, коли лікарі їм вже нічим не можуть допомогти;*
- *Коли розмовлятимеш з цією кореспонденткою, закинь слівце про нашу клініку;*
- *Коли він затарабанив наполегливіше, віконце відчинилося і в ньому показалася заспана та кудлата голова дівчини;*
- *Коли вона зрозуміла, що сама не зможе народити дитину, то запропонувала її всиновити;*
- *Коли в мене буде День народження, мені теж подарують таку ляльку;*
- *Образа боляче стиснула спазмами горло, коли Даша згадала, як з останньої сили, непритомніючи, назустріч людям у білих халатах несла на руках закривавленого малюка;*
- *По її щоках тихенько котилися тоненькі струмочки сліз, коли вона думала про Сергій і про жорстку реальність цього світу;*
- *Тихою, щемливою, заспокійливою радістю наповнювалася душа Даші, коли вона писала листа Сергію та отримувала від нього відповіді;*

Та з ірреальною умовою:

- *Під час чекання нестерпного дзвінка від мами Даша згадала про людину, яка могла б їй допомогти, якби вона не викинула тоді візитівку з номером мобільного;*
- *Можливо, він би почав лікування від СНІДу, якби сподівався на одужання;*

- *Якби вона могла повернути час назад, то б ніколи не дозволила собі з ним заговорити.*

Такий же відсоток (11 %) становлять складнопідрядні речення з підрядними причини, залежні частини яких передають різноманітні відтінки причинових відношень (вказівку на сприятливу чи несприятливу причину, обґрунтування висловленого в головній частині):

- *Ні, вона не могла вчинити по-іншому, бо тоді не змогла б жити спокійно все життя;*
- *Вона важко підвелася, бо тіло було налите свинцем і, не прощаючись, пішла до будівлі;*
- *Треба було подрімати хоч годинку-другу, адже попереду ще й денна зміна;*
- *Вона відчувала себе тендітною і ніжною, бо його надійні, сильні й теплі руки були завжди поруч;*
- *Сергій був упевнений, що всі жінки слабкі та продажні, бо можна купити будь-яку з них;*
- *Він не приховував своїх сліз, які потекли по щоках, бо тепер йому було однаково, що про нього подумає цей молодий лікар і що буде з ним самим.*

Складнопідрядні речення з підрядними способу дії, міри і ступеня, підрядна частина яких вказує на міру чи ступінь вияву дії головного речення становлять 6 %. Значення обох видів цих підрядних речень бувають близькі між собою, але за оформленням вони суттєво відрізняються одне від одного. Так, у складнопідрядному реченні з елементами семантики способу дії вживається сполучник *що*, коли мова йде про реальну дію, а дієслово в головній частині вжито в дійсному способі. Через вказівне слово *так* складнопідрядні речення способу дії пояснюють присудок і відповідають на питання *як? яким способом?*:

- *Їй було з Олексієм спокійно і затишно так, що іноді вона боялася дихати, щоб не сполохати своє щастя;*
- *Але так вже сталося, що Льоша почав усе частіше опинятися поряд з нею;*
- *Він різко натиснув педаль газу, так, що задні колеса прокрутилися на місці, завищали і викинули з-під себе дрібні камінці;*
- *БМВ загальмував так, що дико завищали колеса, і майже тієї самої миті машина влетіла до купи автомобілів, які зіткнулися.*

Коли ж підрядна частина характеризує спосіб дії через порівняння, то приєднується до головної переважно сполучниками *ніби, наче, як, мов* або сполучним словом *як*:

- *Таке враження, що люди бояться СНІДу так, ніби він передається через дзвінки;*
- *Він був легким і ніжним, але Дашина душа розкрилася назустріч, немов бутон квітки після теплого літнього дощу;*
- *Ходімо додому, - сказав він просто, наче вони були знайомі тисячу років, а зараз він просто зустрів її з прибулого потяга;*

У реченнях такого типу зіставляються різні дії того самого предмету.

Найменш поширену групу, порівняно з іншими видами складнопідрядних речень у творах С. Талан, становлять складні конструкції з підрядним супровідним (1 %):

- *Паніка відразу ж посіє в тобі невпевненість у правильності прийнятих рішень, що може призвести до лікарської помилки.*

Отже, здійснений нами системний аналіз ілюстративного матеріалу, а також порівняльна характеристика складнопідрядних речень розчленованої структури із двох романів письменниці Світлани Талан, засвідчили, що ці синтаксичні одиниці відіграють важливу роль і становлять органічну частину мовної системи художніх текстів письменниці.

Висновки до розділу 2

Традиційні класифікації складнопідрядних речень базуються на структурно-семантичному принципі, що передбачає обов'язкову відповідність між структурним типом речення і його семантикою. Цей принцип, на перший погляд є правильним, та все ж наявні розбіжності у виділенні семантичних типів підрядних частин та в їх іменуванні свідчать про його недосконалість.

Уніфікованою є класифікація складнопідрядних речень на основі функційного підходу. Як відомо, за характером співвіднесеності підрядного речення з головною предикативною частиною усі складнопідрядні конструкції почленовано на 2 групи: речення нерозчленованої структури (нерозчленовані) і речення розчленованої структури (розчленовані). У межах останніх встановлено семантичні типи предикативних підрядних частин, які об'єднують часові, причинові, цільові, умовні, допустові, наслідкові, порівняльні, а також місця та відповідності семантико-синтаксичні залежності.

Ми встановили, що для мови аналізованих романів С. Талан характерним є функціонування складнопідрядних речень розчленованої структури, проте вони мають неоднакову питому вагу реалізації семантичних типів підрядних частин, які вказують на різне значення обставинності.

РОЗДІЛ 3

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ПРАГМАТИЧНІ ІНТЕНЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ В РОМАНАХ С. ТАЛАН

Лінгвістична думка щораз більше зосереджує увагу на синтаксичному рівні організації художнього тексту. Синтаксис набуває першорядного значення в колі проблем стилістики. Тому поняття «стилістичний синтаксис» стало важливою частиною теорії мови й лінгвістичного дослідження художнього твору.

Багатий арсенал синтаксичних конструкцій сучасної української літературної мови постійно розвивається і збагачується, що спричинено не тільки внутрішніми законами розвитку мови, але й впливом екстралінгвістичних чинників.

На позначення щонайрізноманітніших ситуацій позамовної дійсності мовець потенційно може вживати немало варіантних синтаксичних структур. Вибір того чи іншого варіанта з-поміж цих структур залежить від комунікативної мети мовця, його ставлення до висловлюваного.

Мова прозових доробків представників українського письменства, зазвичай, виокремлює книжно-писемну практику специфічними елементами повсякденної лексики, варіантами національно-мовного контенту, що виформовують розуміння поняття «стилізація розмовності», тобто насичення художньої мови відповідно до певних мовно-естетичних завдань засобами розмовності.

Індивідуально-авторське відображення дійсності письменником зумовлене естетичною кодифікацією, тобто «використанням мови в художньо-образній функції, яка приводить у рух її властивості в комунікативно-пізнавальному та й в оцінно-чуттєвому напрямках» [6, с. 124]. Отже, увібраний українською літературною мовою діалектний,

територіально обмежений, розмовно-побутовий матеріал завдяки мовно-естетичній функції набуває ознак стилістично маркованого засобу лексико-фраземної, фонетичної та синтаксичної систем.

Саме в тексті художнього твору, де індивідуальне, змінне превалює над загальним, спільним народнорозмовні елементи зазнають авторської трансформації, перетворюючись у естетизований складник художнього стилю. Але при цьому художнє слово не втрачає своєї опори на психологічну константу національної літератури [6, с. 124–125].

Особливими маркерами розмовності на синтаксичному рівні у творах С. Талан є складнопідрядні речення розчленованої структури, питання про які є вагомими в граматиці сучасної української мови.

Незважаючи на значну кількість дослідницької літератури про складнопідрядні речення з детермінантними частинами як об'єкти дослідження з різних аспектів, проте і досі вони є актуальними для наукових розвідок.

Джерелом дослідження таких речень стали романи Світлани Талан, з яких ми шляхом суцільної вибірки вичленували синтаксичні конструкції та спробували проаналізувати їх вплив на мову творів письменниці.

До естетизованих, експресивних синтаксичних засобів прозових творів С. Талан відносимо складнопідрядні речення розчленованої структури, зафіксовані як в авторському мовленні, так і в мовленні персонажів. Таку особливість мови письменниці можна пояснити загальним прагненням до одночасної чіткості висловлення та насиченістю конструкцій різноманітними ситуаціями з вказівкою на певні обставини здійснення свого авторського задуму.

Великою мірою такі конструкції знаходять свій вияв у синтаксичній компресії предикативних частин, збільшенні кількості інформації на одну одиницю плану вираження. Комунікативно-стилістична сутність усіх

різновидів складнопідрядних речень розчленованої структури реалізується природністю та логічністю та лаконічністю мови героїв творів.

Використання С. Талан семантичних різновидів таких конструкцій – це не реалізація багатослівності, а вміння природно і точно висловлюватись, чітко формувати у свідомості читача думки та формулювати питання і проблеми, які стають об'єктами у художніх творах.

Особливістю мови творів С. Талан є використання складнопідрядних речень розчленованої структури, в яких одна або одразу кілька предикативних частин є неповними за будовою. Практична доцільність використання таких моделей зумовлена потребою досягнення стислості й економності у висловленні думки. Як відомо, неповними є речення, в яких одна з ланок їх внутрішньо-синтаксичної будови (один чи кілька членів речення, навіть частина одного з членів речення) не вимовляється (не пишеться), але усвідомлюється, повністю чи достатньо зрозуміла.

За нашими даними, до багатого інвентарю складнопідрядних речень розчленованої будови, що функціують в аналізованих творах С. Талан, належать конструкції, в яких предикативні частини є контекстуальними неповними структурами як маркери власне-авторського «Я». Наприклад: *Катря почала нервувати, коли сплигло десять хвилин, потім – довгі півгодини, за ними – безкінечна година часу* (1, с. 182); – *Вихід один – потрібно збирати гроші, щоб купити в місті квартиру, а ще було б краще – свій приватний будинок* (1, с. 231).

Окрім того, мовна тканина аналізованих творів рясніє складнопідрядними реченнями, в яких предикативні частини є ситуативно неповними структурами з пропущеними або головним, або поширювальними членами, пріоритетною сферою функціонування яких є живе повсякденне діалогічне мовлення, наприклад: – *Якщо й чула щось, то достеменно не знаю, за що УПА воювала. – За що? За Україну, Катрусю, за Україну, за її волю* (1, с. 16).

Стилістична вмотивованість неповних предикативних частин складнопідрядних речень розчленованої структури, як і інших складних конструкцій, посилюється, коли з попереднього речення (або предикативної одиниці складного речення) запозичують невербалізовані присудки – простий дієслівний, складені (іменний або дієслівний), як-от: *А коли пройшов рік, саме на Прощення, народила жінка довгоочікуваного первістка – сина Ореста, через дев'ять років – красуню Даринку, а ще через дев'ять, коли Маланці вже було під п'ятдесят, – доньку Марічку* (1, с. 14). Як бачимо, увага читача сфокусована на предметі повідомлення, обставинах перебігу дії.

Зауважимо, що в неповних предикативних частинах аналізованих складнопідрядних речень з семантикою ірреальної умови пропущеними є також особові займенники: *Якби хтось підняв його і всадовив чи сам би піднявся в гарячці, то залишився б інвалідом* (2, с. 47). Такі висловлення виконують контрактивну стилістичну функцію, наголошуючи на експресивно вагоміших характеристиках об'єкта.

Маркерами розмовного синтаксису складнопідрядних речень розчленованої будови є також неповнота предикативних частин, які є односкладними структурами – це короткі, семантично ємні за способом подання інформації, емоційно забарвлені, стилістично марковані будови, напр., у діалогічному мовленні: – *Бо ти будеш мати дітей!* – *Ой!* – *скрикнула Маланка та мало не зомліла від щастя. – Трьох дітей...* (1, с. 12); – *Коли в сараї мене ховала від німців, тоді я поцілував Варю вперше.* (1, с. 21). Пропуск головного члена сприяє логічному й комунікативному виокремленню важливих об'єктів повідомлення, посиленню їх стилістичного навантаження, гнучкості, особливого звучання. У такий спосіб С. Талан досягає стилістичного ефекту природної невимушеності, інтимізації, динамізму, при цьому.

Цікавими є діалоги, побудовані за моделлю «питання – відповідь», у яких неповні ситуативні речення актуалізують найважливіші для адресата та

нові для адресанта компоненти змісту. Утворенню таких синтаксичних блоків передують різноманітні позамовні чинники: безпосередня ситуація, обставини (місце, час), предметне оточення, життєвий досвід, попередня поінформованість (пресупозиція), міміка та жести мовців. Вони передбачають уповільнення реакції співрозмовника, який після секундних роздумів задовольняє цікавість того, хто запитує, наприклад: – *І що ж ти хочеш, щоб тобі побажали наостанок? – Дитинку* (1, с. 11).

Високим рівнем стилістичного потенціалу в мові творів С. Талан наділені складнопідрядні речення розчленованої структури, предикативні частини яких є неповними еліптичними структурами, котрим властива конденсація інформації. Вони відзначаються значною частотністю в аналізованих творах. Еліптичні речення з'являються у конкретній прагматичній ситуації, читач, спираючись на лінгвістичні пресупозиції, з легкістю може спрогнозувати значення еліпсованого компонента фрази, занурюючись в загальний зміст складної конструкції.

Еліптичні предикативні частини, незважаючи на пропуск у них певного елемента, не потребують ні контексту, ні ситуації для передачі інформації, вона вичерпно виражається всією конструкцією речення в цілому. Такі речення самостійно функціують у мові, а уявлення про неназваний член впливає зі змісту речення.

Особливістю структури неповних еліптичних предикативних речень найчастіше є брак дієслівного присудка конкретної семантики, що не потребує відновлення з контексту чи ситуації, однак бере участь у формуванні будови цих частин, оскільки в них наявні поширювачі групи присудка – непрямий об'єктний та обставинні. Такий тип речень поширений як в монологічному, так і діалогічному мовленні, бо уможливорює конденсацію, мобільність і легкість викладу думок, почуттів; визначення чітких акцентів на основних об'єктах розповіді та їхніх характеристиках,

напр.: – *Так. Бо суніць у лісі дуже багато; Бо у погляді Романа – німе питання* (1, с. 35).

У мовній канві творів С. Талан зафіксовано структурно-семантичні різновиди предикативних частин з еліпсом присудка, що має значення: мовлення, наказу, прохання: *Потім, незважаючи на усю метушню, він, як Усевишній, чітко давав вказівки: Цього – терміново до операційної, цього – на рентген, цього – в передопераційну, цього – у морг...* (2, с. 24). Елімінація присудків спричинена своєрідністю фразо- і текстотворення, необхідністю висловити інформацію стисло і водночас посилити емоційність викладу або надати власній думці більшої виразності, виокремити обставинні поширювачі як комунікативно важливі компоненти.

Особливою стилістичною виразністю наділені в мові творів Світлани Талан ті складні конструкції, які акумулюють в одній структурі щонайменше дві неповних предикативні частини з неназваним присудком, які різнобічно поглиблюють інформаційне тло порушеної проблеми, акцентуючи не на дії, а на вагомих обставинах її здійснення. Наприклад: *Мати в неї, їх донька Марина, гарну вроду мала, а онука – ще кращу. Бо мала великі карі очі, вії чорні-чорні та густі, брови – як крила птаха в польоті, губи – повненькі та незвичайного темного кольору, шкіру – гладеньку, без жодної цяточки* (1, с. 17). Стилiстична роль таких одиниць-конструкцій полягає у виокремленні особливостей, характерних ознак, обставин дії описуваного суб'єкта, хоч, можливо, вони менш динамічні, ніж неповні предикативні частини з пропущеним підметом, оскільки їхня функція – констатація факту, а не його оцінювання.

Таким чином, неповні предикативні частини складнопідрядних речень формуються під впливом відповідних повних структур. Без асоціації, порівняння з повними моделями неповні будови були б незрозумілими, комунікативно неспроможними реалізувати акт передачі інформації. Випущення члена (членів) у таких частинах надає розповіді особливо

виразної чіткості, логічності. Будучи вмотивованим стилістично, неповна предикативна частина складнопідрядного речення сприймається як максимально природна форма висловлювання. Характер уживання їх у художньо-літературних текстах зумовлюється також жанром твору і певними естетично-стилістичними намірами, завданнями та залежить від особливостей творчої манери письменника. Будь-яке невмотивоване використання повних речень замість неповних перевантажує вислів, робить його стилістично недовершеним, незручним. Тільки гармонійне поєднання повних і неповних структур є запорукою і виявом мовлення з усіх поглядів найдоречнішого, найбільш зрілого, тобто стилістичного.

Використання складнопідрядних речень розчленованої структури, у яких предикативні частини є неповними, у прозових творах С. Талан дуже важливе, оскільки вони є одним із найяскравіших маркованих засобів художнього мовлення, частково репрезентують закон мовленнєвої економії, яка засвідчує постійну динаміку в українському синтаксисі.

ВИСНОВКИ

У сучасній синтаксичній науці речення являє собою складне багатоаспектне явище, яке найбільш повно окреслено у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному, семантичному й комунікативному аспектах. Більшість мовознавчих досліджень останнім часом орієнтовані на комунікативну діяльність людини, що сприяє «переходу» у вивченні речення з формального виміру до аналізу виникнення й функціонування мовних одиниць.

Синтаксична наука по-різному підходить до класифікації і тлумачення складних предикативних конструкцій. Складнопідрядні речення сучасної української мови – один із найпоширеніших типів складних конструкцій, які розподіляють на групи за структурно-семантичними та кількісними ознаками. Вони завжди перебували в колі дослідницьких зацікавлень синтаксистів. У працях І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, Н. Кобилянської, І. Слинька, Р. Христіанінової, К. Шульжука знаходимо розробки різноманітних підходів, концепцій та поглядів на ці будови. Оскільки лінгвістичний інтерес для нас становлять речення розчленованої структури, то спробуємо їх розглянути детальніше. У конструкціях цього типу функціують семантико-синтаксичні залежності, які варто диференціювати на темпоральні, причинові, допустові, порівняльні, наслідкові, а також семантико-синтаксичні відношення мети, умови, відповідності.

Актуальністю нашої розвідки є потреба в долучені до досліджень особливостей українського синтаксису на матеріалі художніх текстів українських авторів різних періодів з урахуванням основних аспектів вивчення мовознавчої спадщини професора К. Ф. Шульжука.

Лінгвісти звертають увагу на текстотвірний потенціал складнопідрядних речень, які через свої виражальні можливості беруть

безпосередню участь у формуванні та оформленні композиції художніх творів.

Сучасна авторка багатьох романів С. Талан максимально наближена у своїх творах до пересічних громадян, які часто перебувають у складних психологічних або матеріальних умовах, їм доводиться виборювати своє щастя. Письменниця використовує реальні історії знайомих людей або випадково почуті розповіді незнайомців. Твори С. Талан спрямовані на молодих людей, бо, як вважає авторка, від сформованості їхньої свідомості, виховання, залежатиме майбутнє країни. Тому романи письменниці глибокі, змістовні, змушують дивитися по-іншому на життя і є актуальними для сучасних мовознавчих досліджень.

Як відомо, складнопідрядні речення розчленованої структури посідають особливе місце в системі українського синтаксису через свою семантику та комунікативну організацію. Конструкції, в яких підрядна частина пояснює головну частину в цілому, реалізують широку гаму обставинних значень, вказуючи на мету, причину, допуст, умови, наслідок та ін.

Джерелом фактичного матеріалу стали романи Світлани Талан «Коли ти поруч» та «Спокута», з яких шляхом суцільної вибірки ми вилучили різні семантичні типи СПР розчленованої структури: із роману «Спокута» нами опрацьовано 257 речень, з яких 38 % – з підрядними причини, 15 % – мети, 13 % – умови, 13 % – способу дії, 9 % – часу, 7 % – допусту, 5 % – місця; із роману «Коли ти поруч» було вилучено 198 речень, з яких 40 % – з підрядними мети, 18 % – допусту, 13 % – часу, 11 % – причини, 11% – умови, 6% – міри і ступеня та 1% – з підрядним супровідним. Наше дослідження встановило, що значною частотністю відзначаються СПР розчленованої структури, у яких залежні частини вказують на різну семантику обставинності, маючи при цьому неоднакову питому вагу в аналізованих творах.

Із найвищою частотністю у романі «Спокута» функціують речення з підрядними причини (38 %), що не вирізняються різноманіттям засобів зв'язку. Вони переважають у розповідях героїв, монологів і діалогах. Ці конструкції чітко розмежовують, диференціюють висловлені думки, урізноманітнюють художнє мовлення, позбавляють двозначності й обтяжливості, забезпечують високу культуру вислову.

Значно менше аналізований текст насичений складнопідрядними реченнями з підрядними мети (15 %), для оформлення яких авторка використовує класичний сполучник *щоб*. Конструкції з підрядними мети вжито тоді, коли дії чи стани, про які говориться в головній й підрядній частинах, належать одній конкретній особі.

З-поміж проаналізованих нами речень виокремлено 13 % з підрядними умови, що поєднуються різними сполучниками (*коли, якби, як*) і вказують на умову, від якої залежить здійснення дії та про яку йдеться в головній частині.

Не менш поширеними у творі є складнопідрядні речення з підрядними способу дії (13 %), що якісно характеризують дію і в яких з підрядною частиною корелює елемент *так* (зрідка *такий*).

Вилучені нами речення з підрядними часу, виражають одночасність дій, станів, процесів у головній і залежній частині і поєднуються відповідними сполучниками (*як, коли, доки* та ін.), становлять при цьому 9 %:

Із дещо нижчою частотністю авторка використовує складнопідрядні речення з підрядними допусту (7 %), де дія, що розкривається в підрядній частині, обмежує вияв дії головної частини. Однак дія головної частини все ж є реальною і, зазвичай, повідомляє про явище, яке відбулось всупереч тому, що передбачалося підрядною частиною.

З-поміж проаналізованих нами речень виокремлено 5 % з підрядними місця, де корелятивний прислівник виконує роль уточнювальної обставини місця.

Аналіз мови роману «Коли ти поруч» засвідчив, що найбільш поширеними у тексті є СПР з підрядними мети, підрядні частини яких указують на спрямованість і призначення відображуваних у головній частині подій, явищ тощо (40 %).

За нашими даними, менш поширеними є складні конструкції з підрядними допусту (18 %), головна і підрядна частина яких здебільшого поєднується сполучником *хоча*.

13 % аналізованих речень становлять СПР з підрядними часу, головна й підрядна частина яких вказує на час дії (ознаки) і пояснює головну в цілому, найчастіше поєднуючись сполучником *коли*.

СПР умови становлять 11 %. Із такою ж частотністю функціують в аналізованому творі складні речення з підрядними причини (11 %), залежні частини яких передають різноманітні відтінки вказівок на сприятливу чи несприятливу причину, обґрунтування висловленого в головній частині.

Усього 6 % із вичленованих нами речень становлять складнопідрядні речення з підрядними міри і ступеня, підрядна частина яких вказує на міру чи ступінь вияву дії головного речення або уточнює обставину міри/ступеня, що виражається в головному реченні кількісним прислівником.

Найменш поширеними, за нашими даними, у порівнянні з іншими видами складнопідрядних речень, у творі є складні конструкції з підрядним супровідним, підрядна частина яких становить додаткову інформацію щодо головної частини (1 %). Думки дослідників розбігаються у визначенні та встановленні статусу цих складних конструкцій. На думку І. Р. Вихованця, який запропонував класифікацію складнопідрядних речень за різновидами синтаксичного зв'язку, варто розглядати окремо складні речення з детермінантними, прислівними підрядними частинами, складні конструкції займенниково-співвідносного типу та складні структури з підрядними супровідними частинами. Специфіка таких речень криється не в семантичній, а в синтаксичній структурі.

Як бачимо, авторка використовує підрядні частини для зосередження уваги читача на обставинах, причинах, умовах, що призвели до тих чи інших наслідків, показує мету створення певної ситуації і висновки, які зробили герої романів після пережитих подій. Зазвичай, у творах С. Талан підрядна частина перебуває в постпозиції щодо головної.

Прагматична функція мови відображає ставлення мовця до його висловлювання. Тому прагматика тексту є складним явищем і складається із багатьох компонентів, експліцитно або імпліцитно поданих у тексті. Її повне розкриття, «прочитання» веде до успішної взаємодії в рамках тексту/дискурсу між автором та читачем.

Отже, здійснений нами системний аналіз ілюстративного матеріалу, а також порівняльна характеристика складнопідрядних речень розчленованої структури із двох романів письменниці Світлани Талан, засвідчили, що ці синтаксичні одиниці відіграють важливу роль і становлять органічну частину мовної системи художніх текстів письменниці.

Особливості їх функціонування, семантика регламентуються індивідуально-авторським стилем сучасної письменниці. Більшість складнопідрядних речень розчленованої структури містить емоційно-оцінний компонент значення, допомагає читачеві окреслити коло духовних ідеалів авторки, пізнати її внутрішній світ та реальність почуттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. К. : Вища шк., 2005. 270 с.
2. Белошапкова В. А. Грамматическая природа сложного предложения. *Проблемы современной лингвистики*: сб. науч. тр. М., 1968. С. 138–151.
3. Беляєв Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка : учебное пособие. [Изд. 2-ге, дополн. и перераб.]. Херсон : Издат. ХГУ, 2003. 496 с.
4. Блохина Н. В. Функционирование простых и сложных предложений в художественном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Тамбов, 2006. 25 с. URL: <http://cheloveknauka.com/funktsionirovanie-prostyh-islozhnyh-predlozheniy-v-hudozhestvennom-tekste>.
5. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. *Укр. мова і література в школі*. 1981. № 7. С. 41–48.
6. Богатько В. В. Синтаксис і стилістика неповних речень у мові сучасної української періодици. Вінниця : Нова книга, 2010. 176 с.
7. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 1. С. 69–75.
8. Булаховський Л. А. Курс сучасної української літературної мови. К., 1951. Т. 2. 632 с.
9. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. М. : Учпедгиз, 1959. 624 с.
10. Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українськiй мовi. Х. : Видавництво Харкiвського унiверситету, 1958. 228 с.
11. Ващенко В. С. Українська мова. Харків: Вид-во Харків, ун-ту, 1959.
12. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М. : Изд. «Наука», 1975. 560 с.

- 13.Виноградов В. В. «Синтаксис русского языка» акад. А. А. Шахматова. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. М.: Учпедгиз, 1950.
- 14.Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. К., 1993.
- 15.Вихованець І. Р. Предикатність як реченнєва семантико-синтаксична надкатегорія. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. праць. Випуск XIV. Херсон: Айлант, 2002. С. 256 – 258.
- 16.Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 25–31.
- 17.Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К. : Наук. думка, 1992. 224 с.
- 18.Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення. К. : Наук. думка, 1983. 219 с.
- 19.Вихованець І. Р. Темпоральність. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 681–683.
- 20.Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. К. : Вища шк. Головне вид-во, 1976. 334 с.
- 21.Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 5. С. 54–56.
- 22.Городенська К. Г. Сполучникова спеціалізована й транспозиційна реалізація семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях. Актуальні проблеми синтаксису. Чернівці, 2006. С. 44–46.
- 23.Греч Н. И. Практическая русская грамматика. М. : Наука, 1936. 344 с.
- 24.Грищенко А. А. Синтаксис. *Украинская грамматика* / А. А. Грищенко В. М. Русановский. К. : Наукова думка, 1986. С. 252–338.
- 25.Грищенко А. П. Обставини. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1972. С. 207–224.

26. Грищенко А. П. Складнопідрядні речення з підрядними часовими / Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. К. : Наукова думка, 1972. С. 347–362.
27. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
28. Гуйванюк Н. В. Типологія наукових підходів до вивчення категорії предикації. *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 55–63.
29. Дмитрук В. Деякі проблемні питання вивчення синтаксису складнопідрядного речення у вищих навчальних закладах. *Наукові записки*. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Вип. 59. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. С. 61–68.
30. Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова. К. : Вища шк. Головне вид-во, 1974.
31. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник. К. : Академія, 2005. 367 с.
32. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : [підручник]. К. : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
33. Єрмоленко Є. Я. Синтаксис і стилїстична семантика. К. : Наук, думка, 1982. 210 с.
34. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К. : Вища шк., 1972. Ч. 1.
35. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка : ГДППМ, 2004. Ч. 2. 254 с.
36. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
37. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова. К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. 493 с.
38. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посібник]. К. : Либідь, 1995. 312 с.

- 39.Кващук А. Г. Синтаксис складного речення. К. : Рад. шк., 1986. 111 с.
- 40.Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Станіслав, 1959. 268 с.
- 41.Ковальова Н. О. Структурні, логіко-семантичні і функціональні типи допустових речень у сучасній науковій мові : автореф. дис....канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 18 с.
- 42.Кротевич Є. В. Будова складнопідрядного речення. Львів: Вид-во Львів ун-ту, 1951. 31 с.
- 43.Кузьмич О. О. Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 61–64.
- 44.Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис. К. : Рад. школа, 1965. Ч. 2. 283 с.
- 45.Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського : в 2 т. К. : Рад. школа, 1951. Т. 2. 407 с.
- 46.Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Київ, 1961, 1964. Ч. 1, 2.
- 47.Кучеренко І. К. Складнопідрядні речення з кількома підрядними. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 5. С. 30–39.
- 48.Латышева А. Н. К вопросу о классификации сложноподчиненных предложений: три стратегии оформления подчинения. *Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения*. Вып. 1. Материалы научной конференции. М. : Русский учебный центр, 2000. С. 86–94.
- 49.Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: навч. посібник. К. : НМКВО, 1993. 80 с.
1. Луценко О. А. Сполучники і сполучні слова у прислівних складнопідрядних реченнях. *Мовний простір граматики* : актуальні студії : зб. наук. праць на

- честь 60-річчя член-кореспондента НАН України А. Загнітка / [редакційна колегія : І. Вихованець ... [та ін.]. Донецьк : ДонНУ, 2014. С. 124–132.
- 50.Медушевський А. П. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень. *Укр. мова і література в школі*. 1974. № 10. С. 83–85.
- 51.Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації. *Укр. мова в шк.* 1953. № 2.
- 52.Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Наук, думка, 1966. 324 с.
- 53.Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
- 54.Мірченко М. В. Функціонально-категорійні вияви часу в сучасній українській мові. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2008. Вип. 7. С. 198–204.
- 55.Огаренко Т. А. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.
- 56.Ожоган В. М. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення. Кіровоград: ЛОВ, 2006. 123 с.
- 57.Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 43–48.
- 58.Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 134 с.
- 59.Омельчук С. Формування навичок стилістичного аналізу складних синтаксичних конструкцій. *Дивослово*. 2001. № 5. С. 33–34.
- 60.Пархонюк Л. Складне речення в українській мові: багатокомпонентні конструкції. Вид. друге. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 80 с.
- 61.Пещак М. М. Комунікативний синтаксис [Текст]. К. : Довіра, 2000. 150 с.
- 62.Пономарьова Л. В. Семантико-граматичні типи власне прислівних складнопідрядних речень : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.

63. Пономарьова Л. В. Семантико-граматичні типи власне прислівних складнопідрядних речень : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.
64. Попова І. С. Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 40 с.
65. Поспелов Н. С. Сложно подчиненное предложение и его структурные типы. *Вопросы языкознания*. 1959. № 2. С. 19–27.
66. Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. М., 1950. С. 321–337.
67. Поспелов М. С. Складнопідрядні речення і основні особливості його будови. *Українська мова і література в школі*. 1953. № 1. С. 23–28.
68. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
69. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. К. : Вища школа, 1994. 670 с.
70. Сологуб Н. М. Поняття індивідуального стилю письменника в контексті сучасної лінгвістики. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. 2000. Вип. 117–118. С. 34–38.
71. Столярова Л. П. Синтаксис сложноподчиненного предложения : учеб. пособие. Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1992. 28 с.
72. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. К., 1994.
73. Сучасна українська літературна мова / керівник авт. колективу А. П. Медушевський. К. : Вища шк. Головне вид-во, 1975.
74. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1972. 516 с.
75. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономаріва. К., 1994.

76. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис [підручник] / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева. К. : Знання, 2010. 374 с.
77. Терлак З. М. До питання про норму в синтаксисі. *Українська філологія : досягнення, перспективи*. До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. Львів, 1995. С. 170–175.
78. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01. К., 2009. 20 с.
79. Чередниченко І. Г. До питання про будову складнопідрядного речення. *Укр. мова в шк.* 1952. № 4.
80. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. Чернівці, 1959. 134 с.
81. Хижнякова В. Структурні типи та семантика складнопідрядних речень із співвідносними прислівниковими компаративами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск Х. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. С. 153–156.
82. Христіанінова Р. О. Семантичні особливості складнопідрядних темпоральних речень. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : [міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва]. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. Вип. XIII : лінгвістика і літературознавство. С. 73–81.
83. Христіанінова Р. О. Синтаксичний зв'язок між частинами елементарного складнопідрядного речення. *Актуальні проблеми слов'янської філології*: Міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол.: В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. К. : Знання України, 1993. Вип. X: Лінгвістика і літературознавство. 2005. С. 140–148.
84. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія]. К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 363 с.

- 85.Христіанінова Р. О. Тривало-часові складнопідрядні речення в сучасній українській мові. Лінгвістичні дослідження. Харків, 2007. Вип. 23. С. 170–173.
- 86.Христіанінова Р. О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2013. 35 с.
- 87.Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові: спецкурс для студентів філологічних факультетів. Чернівці: ЧДУ, 1959. 134 с.
- 88.Шапиро А. Б. О принципах классификации подчиненных предложений. *Русский язык в школе*. 1937. № 2. С. 13–36.
- 89.Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. М. : Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.
- 90.Шевчук С. В., Кабиш О. О., Клименко І. В. Сучасна українська літературна мова : Навчальний посібник. К. : Алерта, 2011. 544 с.
- 91.Шитик Л. В. Синкретичні складнопідрядні речення в українській мові. *Вісник Черкаського університету*. Серія : Філологічні науки. Черкаси, 2004. Вип. 54. С. 135–143.
- 92.Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення. *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення* : зб. праць наук.-практ. читань до 80-річчя Г. Р. Передрій. Черкаси : Брама–Україна, 2005. С. 216–222.
- 93.Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки : наук. журнал. 2009. Вип. 169. С. 132–146.
- 94.Шкарбан Т. М. Формально-граматична і семантична структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 30–34.
- 95.Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. К.: Академія, 2010. 408 с.

- 96.Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові. К., 1989. 136 с.
- 97.Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. К., 1986. 212 с.
- 98.Талан Світлана Олегівна [електронний ресурс]. URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0>.
- 99.Синтаксис української мови [електронний ресурс]. Академія. 2004. URL:
Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shulzhuk_Kalenyk/Syntaksys_ukrainskoi_movy.pdf.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Талан С. Коли ти поруч. Х. : Клуб сімейного дозвілля. 2012. 320 с.
2. Талан С. Спокута. Х. : Клуб сімейного дозвілля. 2017. 304 с.